

Salih Kulenović

ETNOLOŠKA RAZMATRANJA NASELJA I STANOVNIŠTVA NA PROSTORU POVRŠINSKOG KOPA »DUBRAVE — JUŽNA SINKLINALA«

Uvod

Od oslobođenja zemlje do danas u tuzlanskom subregionu, kao i širom naše socijalističke zajednice, izvode se veliki investicioni i građevinski poduhvati koji su često uzrok izmiještanju naselja ili njihovih dijelova i preseljenju stanovništva. Da bi uspješno bio obavljen ovaj posao, neophodno je angažovati i etnologe da prouče osnovne odlike stanovništva i naselja. Ovakva proučavanja su višestruko značajna, jer daju presjek osnovnih etnoloških karakteristika i njihovih ubrzanih promjena, a mogu poslužiti investitoru i u izboru lokacije za naselje koje se izmješta.

Zahvaljujući razumijevanju i shvatanju potreba ovakvih istraživanja, Radna organizacija Rudnici lignita Kreka prva je u ovom industrijskom bazenu angažovala Muzej istočne Bosne u Tuzli da izvrši terenska istraživanja i izradi elaborat »Arheološka i etnološka razmatranja naselja i stanovništva na prostoru površinskog kopa »Dubrave — Južna sinklinala«.

Etnološka istraživanja su vršena na području Donjih Dubrava, Gornjih Dubrava (zaselak Perići), Donjem i Gornjem Par-Selu i Gornjim i Donjim Pascima (vidi kartu područja). Ova naselja smo izabrali u dogovoru sa dipl. inženjerom rudarstva Basrijom Redžepagićem, koji je određen od strane radne organizacije da kontaktira sa izvršiocem posla u toku terensko-istraživačkih radova i izrade elaborata.*)

U okviru razmatranja ispitivanih naselja i stanovništva, u elaboratu su date njihove osnovne antropogeografske i etnološke karakteristike: geografski položaj i fizičko-geografske odlike, ime naselja, starost i tip, porijeklo stanovništva, groblja, tradicionalno narodno privređivanje (zemljiogradnja, stočarstvo, voćarstvo), vodeniце, zanatstvo, starinska arhitektura, vodosnabdijevanje, narodna nošnja i dr. Osim toga, analizirane su i neke demografske i socio-ekonomske karakteristike stanovništva radi potpunijeg razumijevanja etnografskih činjenica i njihovih ubrzanih promjena.

*) Terensko-istraživački radovi su obavljani u toku 1982. i 1983. godine. Kasnije su vršena dopunska istraživanja radi provjere i dopune prikupljenih podataka, te je na osnovu toga nastao ovaj rad.

DONJE DUBRAVE

a) Geografski položaj i fizičko-geografske karakteristike

Ovo naselje nalazi se jugoistočno od Tuzle na udaljenosti oko 12 km. Na istoku se graniči s Gornjim Dubravama, a granicu čini potok Velakovica (ovako ga nazivaju mještani, dok je u topografskim kartama 1:50 000 označen kao Velikovac). Ovaj potok se ulijeva u Jelaču, a Jelača u Spreču. Velakovica izvire u Čalmašima. Sjevernu granicu Donjih Dubrava čini atar sela Vršana, a na zapadu se graniči sa Par-Selom. Granicu čini potok Vršanka. Ona nastaje od tri izvora koji izviru ispod Vršana, a nazivaju se Krčana, Majdan i Jelica. Vršanka se, kao i Velakovica, ulijeva u Spreču. Na jugu teritoriji ovog naselja pripada dio Sprečkog polja.

U geomorfološkom pogledu teren se blago uzdiže od Sprečkog polja ka sjeveru, a naročito je to uočljivo kad se krene na sjever od asfaltne saobraćajnice koja povezuje Tuzlu, Živinice, Kalesiju i Zvornik. Nadmorska visina se kreće od 213 m (uz samu Spreču) do 396 m (sjeverno od zaseoka Milića).

Klima je ovdje u osnovi umjerenokontinentalna, što se može konstatovati i za ostala naselja ispitivanog područja. U mikroklimatskom pogledu ova naselja, iako su jedno od drugog, međusobno se razlikuju, na što nas upućuje činjenica o nejednakoj rasprostranjenosti šljiva, jabuka i ostalog srednjoevropskog voća koje se uzgaja na ovom području.¹⁾

b) Starost naselja i tip

O kontinuitetu nastanjenosti na području Donjih Dubrava nemamo podataka, jer do sada nisu pronađeni arheološki lokaliteti koji bi nas o tome nešto više obavijestili. Takođe, ne postoje ni karakteristični toponimi koji bi поближе ukazivali na starost naselja, izuzev što postoje štura saopštenja dvojice starijih kazivača o tome kako su se ranije izoravala »kao neka ognjišta«. Sve ovo nam govori da bi ovo područje trebalo što detaljnije izrekognoscirati s arheološkog gledišta.

Koliko je staro ovo ime naselja, nije nam poznato, ali je sasvim sigurno da riječ dub na širem području Jugoslavije označava šumu,²⁾ što znači da je nekada ovdje bila rasprostranjena hrastova ili cerova šuma. Ovakva šuma se može i danas vidjeti, uglavnom u vidu enklava, a okolo je ziratno zemljište, što znači da su Donje Dubrave nastale na krčevinama.

Prema dr A. Handžiću, Dubrave se pominju u prvoj polovini XVI vijeka kao jedno od 12 sela u nahiji Spreči, koju su gotovo u cjelini naselili Vlasi.³⁾

Prema teritoriji Donje Dubrave su dosta veliko naselje sa dosta razbacanih zaselaka. U osnovi ono pripada starovlaškom tipu.⁴⁾ U novije vrijeme uočljiva je tendencija izmiještanja kuća i s jed-

ne i s druge strane asfaltne saobraćajnice Tuzla — Zvornik. Kuće su građene i duž seoskih puteva koji povezuju zaseoke s pomenu-
tom asfaltnom saobraćajnicom.

U ovom naselju postoje slijedeći zaseoci (mahale): *Markelići, Gajevci, Iličići, Đulabići, Petrovići* (T. I, 1, 2), *Divkovići, Milići, Odžak, Selimi, Sabići, Hadžići* i *Šljivići*. Ranije su se zaseoci Petrovići i Milići jednim imenom nazivali *Gornja Ma'la* (*Gornja Mahala*). Taj naziv čuje se još kod starijih ljudi, i takav je unesen i u sekcijske karte.

c) Porijeklo današnjeg stanovništva

Donje Dubrave su, po teritoriji i po broju stanovnika, dosta veliko naselje. Ovo je najveće naselje ispitivanog područja, a prema podacima iz 1981. godine ovdje je bilo ukupno 2.459 stanovnika.³⁾

Žitelji su po nacionalnom sastavu Muslimani i Hrvati.

Tradicija o porijeklu se sasvim slabo održala; samo su neki stariji kazivači nešto više znali reći o porijeklu svoje porodice, a manje o drugima u selu. Stoga je ovaj dio posla bio veoma otežan, a poteškoću je pričinjavao i nedostatak bilo kakvih detaljnijih informacija iz literature.

Interesantno je pomenuti da se u narodu ovog područja održala legenda kako su nekada ovdje živjeli Grci, a poslije njih Mađari, te da ih je glad i kuga otjerala. Tako u zaseoku Milići priča se kako su ovdje nekada živjeli Grci i da su se iselili zbog gladi (»Gluvo bilo, nije ništa niklo, jeli žile od paprati i jasenovu koru«). U zaseoku Perićima⁶⁾ priča se kako je ovdje bila mađarska crkva, a nalazila se na njivi koja je danas vlasništvo Salke Ibrahimovića.

Izgleda da je očuvano predanje da su na području cijele sjeveroistočne Bosne nekada živjeli Mađari, što se može čuti prilikom naših terensko-istraživačkih radova u širem području ovog regiona. Ovu konstataciju za područje Majevice iznosi dr Mil. S. Filipović.⁷⁾

Od muslimanskih porodica danas u ovom naselju žive: *Salihbegovići, Hajdarbegovići, Ahmetbegovići, Isabegovići, Omazići, Baralići, Ramići, Nukići, Šljivići, Šabići, Imširovići, Dropići, Beširovići, Hadžići, Mujčinovići, Avdići, Brkići, Jašarevići* i drugi.

Salihbegovići (2 k, 1 k, 13—14 k⁸⁾ su bližim porijeklom iz Đurđevika, a doselili su se prije 250 godina; predak ove porodice, Salihbeg, došao je ovdje na daidžino (ujakovo) imanje.⁹⁾

O porijeklu *Hajdarbegovića* nismo ništa pouzdano doznali, izuzev da su ovdje bili nastanjeni i 1860. godine, a da li su tu bili i ranije, ne zna se. Prema saopštenju starijih kazivača, ovaj rod je »bližnja familija« sa Begzadićima¹⁰⁾ iz Skočića.

Takođe nismo ništa saznali ni o porijeklu porodice *Ahmetbegovića* (1, k, 2 k, 8 k).

Isabegovići (1 k, 1 k, 3 k) su iz Donjih Rainaca; predak ove porodice Ibrahimbeg Isabegović doselio je 1905. godine »na ženinu«, ženino imanje.

Omazići (1 k, 1 k, 2 k) su iz Tuzle, a naselili su se na imanje Mahmutbega Dubravića.

Baralići (—, 1 k, 4 k) su porijeklom iz Travnika ili Zenice? Prije drugog svjetskog rata ovdje su se nastanila dva brata, bili su učitelji, i tu su i otsali.

Ramići (2 k, 2 k, 5—6 k) su porijeklom iz Užica, a doselili su se ovdje oko 1860. godine, dakle u vrijeme migracija muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjeveroistočnu Bosnu¹¹⁾

Hukići (1 k, 1 k, 4—5 k) su takođe porijeklom iz Užica, a doselili su se kad i Ramići.

Šljivići su, prema kazivanjima, iz Madžarske, a ovdje su se doselili prije 260 godina, a možda i prije 270 godina. Dakle, ova porodica se doselila oko 1722. ili 1712. godine, a upravo u to vrijeme vodili su se austro-turski ratovi, o čemu nam govore i istorijski dokumenti.¹²⁾

Šabići (7—8 k, 15 k,—) su dosta stara porodica, ali se ne zna odakle je doselila.

Imširovići (2 k, 2 k, 16 k) vode porijeklo od Šabića, a »prepisali su se u ovo današnje prezime« za vrijeme austrougarske uprave.

Dropići (5 k, oko 5 k, oko 10 k) su se, prema kazivanjima, odnekud doselili, ali se ne zna kada je to bilo i odakle su.

Beširovići (5—6 k, 5—6 k, 12—15 k), prema saopštenjima kazivača, ovdje su nastanjeni prije 200 godina; priča se kako su ovdje odnekud došli čovjek i žena i »izrodili familiju«.

Hadžići (oko 10 k, oko 10 k, oko 20 k) su uvijek bili »jaka familija«, brojna. Ne zna se odakle su porijeklom.

Mujčinovići (3 k, 3 k, 4—5 k) su »stariji« od Hadžića i Šabića, ali se takođe ne zna o njihovom porijeklu.

Avdići (1 k, 1 k, oko 10 k) su bližim porijeklom iz zaseoka Čiva (Vukovije); predak ove porodice bio je hodža i ovdje se nastanio oko 1889. godine.

Brkići (3—4 k, 3—4 k, 5—6 k) se »odavno ovdje spominju«, ali nismo ništa doznali o njihovom porijeklu.

Jašarevići (2 k, 2k, 4—5 k) su porijeklom iz Hercegovine, ranije su ih zvali Here, ali se ne zna kada su se ovdje doselili.

Zukići (3 k, 2 k, 1 k), prema saopštenju jednih kazivača, »najstarija« su familija u Donjim Dubravama. Danas je ona skoro »zamrla«.

O *Halilovićima* (2 k, 3—4 k, 4—5 k), *Pašićima* (1 k, 2 k, 5—6 k) i *Omerčićima* (2 k, 2 k, 6 k) nismo mogli ništa doznati odakle su.

Za *Mustafiće* (3 k, 7 k, 25 k) se takođe ne zna odakle su, ali se održala tradicija da su se ovdje »šukundjedi doselili«.¹³⁾

Porodica *Kalajevac* (2 k, 2 k, 7—8 k) se doselila iz Kalajeva (selo kod Plana). O vremenu doseljenja se ne zna.

Bećirovići (2 k danas) su iz Pasaca. Ovdje je prije tridesetak godina došao čovjek iz pomenutog naselja, oženio se i tu i ostao.

Planići (1 k danas) su ovdje od prije desetak godina, a porijeklom su iz Lukavice (SO-e Živinice).

O porijeklu hrvatskog stanovništva u Donjim Dubravama počemo od onih porodica čije se kuće nalaze uz samo raskršće puta Tuzla — Zvornik i Živinice — Zvornik, zatim o porodicama nastanjenim duž desne i lijeve strane seoskog puta koji od raskršća vodi na sjeveroistok ka zaseocima Đulabići, Petrovići, Milići, i dalje do iznad kote 339 u čijoj je neposrednoj blizini i površinski kop.

Do sada najraniji pomen o katoličkim porodicama možemo naći u Dragičevićevom izvještaju iz 1743. godine, a objavio ga je Luka Đaković.¹⁴⁾ Prema ovom izvoru u Dubravama su evidentirane ove porodice: Batinica, Čusto (Chiusto), Kovačevići, Tomići i Vareš-
lije.¹⁵⁾

Danas u Donjim Dubravama žive slijedeće hrvatske porodice: *Markelići, Antunovići, Miškovići, Iličići, Kraljevići, Jakići, Mišići, Duvnjaci, Perići, Đulabići, Grgići, Mandići, Stijepići, Petrovići, Tomići, Nikići, Tadići, Divkovići, Milići, Peranovići, Ventići, Božići* i drugi.

Markelići (4 k, 6 k, 8 k) su se, prema saopštenju Ante Markelića, ranije prezivali Popovići, a onda su se »predjeli« u ovo današnje prezime. Predak im je doselio iz Dalmacije za vrijeme turske uprave, ali se ne zna kada je to bilo. Prema kazivanjima, doseljeni predak je imao pet sinova, a kad su odrasli, podijelili su očevo imanje i jedan od njih je otišao u Par-Selo i od njega su Markelići u tom naselju.

Markel(j)ići se spominju u Dubravama i Paoč-Selu (Par-Selu) oko 1800, odnosno 1850. godine.¹⁶⁾

Antunovići (2 k, 3 k, 12 k) ne znaju o svom porijeklu, ali znaju da su se prije šezdesetak godina prezivali Pejanovići. Prema istorijskim dokumentima, Antunovići se pominju u Donjim Dubravama oko 1800, odnosno 1850. godine,¹⁷⁾ a ne navode se Pejanovići.

Miškovići (3 k danas) su se doselili iz Pasaca oko 1953. godine. Ova porodica je evidentirana oko 1800. godine u Pascima i Paoč-Selu (Par-Selu).¹⁸⁾

Duvnjaci (2 k danas) su se doselili poslije drugog svjetskog rata iz Pasaca, a u ovom naselju pominju se i 1800. godine.¹⁹⁾ Njihovo dalje porijeklo bi možda moglo biti iz Duvna.

Iličići (2 k, 4 k, 11 k) ne znaju ništa određeno kazati o svom porijeklu. Moguće je da su rodom iz Hercegovine, jer se u crkvenim knjigama vode kao Iličići — Šimići — Neretljakovići.²⁰⁾

Kraljevići (1 k, 2 k, 4 k) su se ranije prezivali Čosići, a u ovom naselju pominju se 1800. odnosno 1850. godine. I danas se u gruntovnim knjigama vode kao Čosići. Nije se održala tradicija o porijeklu.

Jakići (5—6 k danas), prema kazivanjima, porijeklom su iz Slavinovića, a ovdje su od 1910. godine; predak im se naselio na »ženevinu«, ženino imanje. Ova porodica je evidentirana 1900. godine u Slavinovićima.²¹⁾ Međutim, Jakići su evidentirani u Dubravama 1868. godine,²²⁾ pa je moguće da tradicija o porijeklu nije tačna ili je bio neki drugi rod sa ovim istim prezimenom.

Mišići (2 k danas) su ovdje od 1949. godine; jedan član ove porodice naselio se ovdje na »ženevinu«. Bližim porijeklom su iz Pasaca.

Perići (2 k danas) su doselili iz zaseoka Perića poslije drugog svjetskog rata. U našim prethodnim razmatranjima rekli smo da ćemo obuhvatiti i zaselak Periče, iako on teritorijalno pripada Gornjim Dubravama. U ovom zaseoku nastanjene su porodice sa istoimenim prezimenom, a zovu ih još i Ere. Porijeklom su iz Hercegovine, ali se ne zna kada su se ovdje doselili i iz kojeg su mjesta. Prema očuvanoj tradiciji, u matici su se prezivali Lasići. Biće da se predak ovog roda još kao dječak ovdje doselio, a to je, prema kazivanjima, moglo biti oko 1830. godine.²³⁾

Danas u ovom zaseoku ima 13 kuća Perića, prije drugog svjetskog rata bile su 3 kuće, a za vrijeme austrougarske i turske uprave bila je samo jedna kuća.

Dulabići (7 k, oko 13 k, oko 15 k), prema starijim kazivačima, porijeklom su iz Doknja ili Grabovice? Moglo bi biti da su porijeklom iz Doknja, jer se porodica sa ovakvim prezimenom u tom naselju pominje 1800, odnosno 1850. godine.²⁴⁾

Grgići (3 k, 3 k, 9 k) ne znaju odakle su porijeklom. Ivo Grgić, rođen 1901. godine, saopštio nam je kako mu se ovdje djed rodio, a nakon preračunavanja utvrdili smo da je to moglo biti oko 1830. godine. Prema istorijskim dokumentima, ova porodica se ovdje spominje 1800. godine.²⁵⁾

Mandići (1 k, 2 k, 3 k) ne znaju o svom porijeklu, ali nam je Stjepan Mandić, rođen 1911. godine, saopštio da mu se ovdje pradjed odnekud doselio. Moguće je da su Mandići porijeklom iz Hercegovine, jer se u crkvenim knjigama vode kao Mandići — Neretljakovići.²⁶⁾

O porijeklu *Stijepića* (2 k, 2 k, 6 k) nismo mogli ništa određenije saznati, izuzev da su rodaci sa Grgićima, a i u crkvenim knjigama jedno vrijeme vodili su se kao Grgići — Stijepići.

Petrovići (6 k, 5 k, 12 k) su porijeklom iz Hercegovine. Prema očuvanoj tradiciji, ovdje su se doselila tri brata.²⁷⁾ Vrijeme doseljenja ovog roda moglo bi biti oko 1768. godine, a možda i ranije, jer se te godine pominju 2 kuće Petrovića.²⁸⁾

Tomići (4 k danas) su prema očuvanoj tradiciji porijeklom iz Hercegovine, ali se ne zna vrijeme doseljenja i mjesto odakle su.

Nikići (1 k, 3 k, 6 k) ne znaju o svom porijeklu. Utvrdili smo da su se 1844. godine u crkvenim knjigama vodili kao Mutapčići — Nikići.

O porijeklu *Tadića* (2 k, 4 k, 2 k) nismo mogli ništa određenije doznati jer nismo naišli na kazivača koji bi o tome nešto znao. Ako su ovi Tadići rođaci sa prezimenjacima u Par-Selu i Pascima, onda su oni porijeklom iz Kreševa.

Divkovići (1 k, 2 k, 3 k), prema kazivanjima Mije Divkovića, rođenog 1911. godine, porijeklom su iz Granovine (područje Pasaca). Djed mu je ovdje došao »na ženevinu«, »ud'o se« oko 1850. godine.

Milići (3 k, 8 k, oko 24 k) su, prema tradiciji, porijeklom iz Hercegovine, ali se ne zna vrijeme doseljenja. Prema kazivanjima, ranije su se prezivali Josići, a i danas se tako vode u crkvenim knjigama. Ovo današnje prezime dobili su po jednom od predaka koji se zvao Milo. U Dubravama se Josići pominju 1800. odnosno 1850. godine.²⁹⁾

Peranovići (2 k danas) nastanjeni su u Milićima, a doselili su iz Perića; tamo ih je bilo 3 kuće, od kojih su se dvojica domaćina naselila u Milićima, a jedan je odselio u Kolovrat.

Domaćin porodice *Ventića* (1 k danas) prije 40 godina oženio se iz ovog sela i tu ostao, a porijeklom je iz Slavinovića. Ova porodica je evidentirana u Slavinovićima još 1800, odnosno 1850. godine.³⁰⁾

Kad je riječ o porijeklu današnjeg stanovništva u Donjim Dubravama, treba konstatovati da je ono relativno mlado, a to je uglavnom karakteristično i za ostalo ispitivano područje.

Može se zaključiti da je stanovništvo u ovo područje doseljavalo, a i odseljavalo kroz čitav turski period, što nam potvrđuju i neki historijski izvori. U našim ranijim razmatranjima rekli smo da je ovo područje u prvoj polovini XVI vijeka bilo naseljeno Vlasiima. Prema A. Handžiću, proces islamizacije Vlaha bio je najveći u trećem deceniju XVI vijeka. Tako se u selu Dubravama (Spreča) pominje primućur »novi musliman« Džafer, sin Abdulahov, koji je u svom domaćinstvu imao 9 odraslih muških članova od kojih su sedmorica bili kršćani.³¹⁾ Šta je bilo kasnije sa ovim islamiziranim stanovništvom, mi to ne znamo. Da li je ono kasnije, uporedo sa turskim osvajanjima preko Save, selilo odavde u te krajeve, pa se opet vraćalo za vrijeme bečkog rata koji su Turci vodili 1683—1699, kada su izgubili Ugarsku i Slavoniju, o tome nemamo pouzdanih podataka. Kada su se prilike stabilizovale i kada je granica bila nešto južnije od Save, u periodu 1718—1739. godine, svakako da se i tada muslimansko stanovništvo ponovo vraćalo. Konkretni primjer za to su i neke porodice u Donjim Dubravama. Možda su i neke druge porodice u to vrijeme migrirale iz prekosavskih krajeva, ali se o tome nije održala tradicija.

Šta je bilo sa starijim slojem katolika, mi o tome takođe ne znamo detaljno. Sasvim je moguće da se i odavde dobar dio ovog stanovništva iselio u Slavoniju i Bačku, o čemu nam govore historijske činjenice. Migraciona kretanja katolika iz Bosne i Hercegovine krajem XVII i početkom XVIII vijeka bila su znatna i obimna. U

vezi s tim Luka Đaković navodi da je u tuzlanskom kraju od Krivaje do Save bilo 1675. godine četiri franjevačka samostana, 12 katoličkih župa i preko 32 000 katolika.³²⁾ Prema istom autoru, u ovom kraju je 1708. godine zatečen samo jedan samostan, i to onaj u Tuzli, a bio je nenastanjen. Tada je u ovom području bila samo jedna župa sa oko stotinu katoličkih porodica.

Na brojnost i prisutnost stanovništva za vrijeme turske uprave u Donjim Dubravama, a i u čitavom ispitivanom području, pored navedenih faktora, znatno je uticala i epidemija kuge. O tome nemamo dovoljno podataka, ali nije isključeno da kuge ni ovdje nije bilo u više navrata, kao i u Majeveci za koju se navodi da je u vremenu od 1542. do 1878. godine u njoj kuga harala 70 puta.³³⁾ Kad se govori o kugi u ispitivanom području, mi raspolažemo podatkom da je krajem XVIII vijeka, tačnije 1797. godine, bila neka zaraza u slijedećim tuzlanskim selima: Grabovcu, Koscima, Slavinovićima, Dubravama i Doknju.³⁴⁾

Novija doseljavanja, krajem XVIII i početkom XIX vijeka, u ovo područje iz drugih seoskih područja ovog kraja i iz dinarskih predjela, uslovljena su uglavnom ekonomskim razlozima.

d) Groblja

U Donjim Dubravama postoji nekoliko aktivnih muslimanskih grobalja, a to su: *Njivice, Karaula, Vrtić, Selimi* ili *Brdo* i *Lužanjak*.

Njivice se nalaze na kraju D. Dubrava, a ovdje se sahranjuju Hadžići, Šabići, Imširovići i Mustafići.

Groblje Karaula se nalazi na jednom brežuljku s desne strane puta Tuzla — Zvornik. Ovdje se sahranjuju umrli članovi porodice Salihbegovića, Hajdarbegovića i Ahmetbegovića, jedna porodica Ramića (ne svi), Isabegovići i Baralići.

Vrtić se nalazi »nad samim selom«, izvan sela. U ovom groblju se sahranjuju Kalajevci, Šljivići, Pašići i Mujčinovići.

Selimi groblje ili Brdo nalazi se u istoimenoj mahali. To je dosta staro groblje, a kako je već postalo pretijesno, prošireno je novom parcelom veličine tri dunuma. Ova parcela se zove Jezero, a kupio ju je i poklonio neki mještatin. U ovom groblju se sahranjuju Omerčići, Dropići, Alići, Jašarevići, Brkići, poneko iz Beširovića, Zukića i Avdići.

Groblje Lužanjak nalazi se kod same škole, s desne strane puta idući od Tuzle. Ono je i danas aktivno. Ovo je po površini malo groblje, pa se u niemu sahranjuju pojedini umrli članovi iz roda Beširovića i Mustafića.

Osim navedenih aktivnih grobalja, ovdje postoje još dva u kojima se više niko ne sahranjuje. Jedno dosta staro groblje bilo je u Gornjoj Mahali, gdje se danas nalazi kuća Grgića (s desne strane puta koji vodi u Petroviće; tu je i stjecište onog puta koji vodi iz Markelića i onog što ide kroz Ramiće). U ovom groblju više nema nijedan nišan, niti se zna gdje je groblje bilo.

Postoji, takođe, još jedno groblje u koje se danas više niko ne sahranjuje, ono je na udaljenosti oko stotinu metara od Karaula. Ovo je bilo Dropića groblje i oni su se ovdje pretežno sahranjivali.

PAR-SELO

a) Položaj i fizičko-geografske odlike

Ovo naselje nalazi se južno od Tuzle na udaljenosti oko 10 kilometara. Pripada teritoriji opštine Tuzla (Gornje Par-Selo), a granično je područje sa živiničkom opštinom (Donje Par-Selo). Sa istoka i juga graniči se sa D. Dubravama, a sa zapada i juga s Pascima. Granicu sa Orašjem čini potok Rječica, a sa Pascima rječica Lješnica koja izvire ispod Ilinčice.

U geomorfološkom pogledu ovo je brežuljkasto područje, a nadmorska visina se kreće od 236 do 319 metara.

Klima je ovdje u osnovi umjerenokontinentalna, kao i u susjednim Dubravama.

Par-Selo je dobro povezano, kako unutar samih zaselaka tako i sa Tuzlom, Živinicama i Kalesijom, jer ovuda prolazi asfaltna saobraćajnica koja povezuje Tuzlu sa Zvornikom i Živinicama. Zaseoci su međusobno dobro povezani lokalnim putevima, a glavna seoska saobraćajnica je ona koja ide od Pijeska na sjever, te povezuje dosta zaselaka i završava se u Čajićima, najudaljenijem zaseoku Par-Sela.

b) Ime, starost naselja i tip

Po teritoriji ovo je dosta veliko naselje kao što su i Donje Dubrave. Naselje se dijeli na Gornje i Donje Par-Selo. Otkuda ovakav naziv nije nam poznato, niti se u narodu održala tradicija. Prema istorijskim dokumentima još u XVI vijeku ovo je bilo srednje naseljeno mjesto, a u XVIII vijeku pominje se kao Paoč-Selo.³⁵⁾ Na osnovu toga naziva A. Benković pretpostavlja da su se katolici iz sela Tuholja preselili ovdje, a ovo potkrepljuje činjenicom da južno od Tuholja (Živnice) postoji brdo Pauč, ispod koga leži selo Podpauč, a sjeverozapadno selo Pauč.³⁶⁾ Sasvim je, dakle, moguće da su ovaj naziv sobom donijeli katolici migranti iz sela Tuholja i dali ga novom prebivalištu.

O nastanjenosti u ovom području prije dolaska Turaka ponešto znamo na osnovu arheoloških nalaza iz praistorije, a možda i kasnijih perioda. Na osnovu saopštenja starijih kazivača, doznali smo da se na lokalitetu Gradina, koja je vlasništvo Ante Krešića, izoravalo keramičko posuđe, tj. dijelovi posuda, a otkriven je i suhozid. Osim toga, južno od ovog lokaliteta, na njivi zvanoj Krčevina, izorana je sjekira.

Prilikom terensko-istraživačkog rada u ovom području nismo naišli na stećke, izuzev što možda jedan postoji u groblju. Prema

saopštenju mještana »taj kamen« se nalazi u neposrednoj blizini rimokatoličke kapele. U vezi s tim očuvana je legenda kako ga je na glavi donijela sestra bratu, a usput je plela.

Današnje naselje ima dosta zaselaka i u osnovi ono pripada starovlaškom tipu. U Gornjem Par-Selu postoje slijedeći zaseoci: Filipovići, Tadići, Markelići, Divkovići, Krešići, Mijatovići, Tomići i Čajići. Kuće su poredane proizvoljno duž seoskih puteva, ili u njihovoj neposrednoj blizini, kao i duž asfaltne saobraćajnice. U novije vrijeme uočljivo je izmiještanje kuća duž seoskih puteva i asfaltnog puta.

Donje Par-Selo se nalazi u dolini Spreče; to je novije naselje izgrađeno uglavnom poslije drugog svjetskog rata. Ono se drugačije zove Spreča. Ovo naselje se na jugu graniči rijekom Sprečom, na zapadu Lješnicom i na istoku poljoprivrednim dobrom »Dubrave«.

c) Porijeklo današnjeg stanovništva

Prema broju stanovnika Par-Selo je znatno manje od Donjih Dubrava. Po popisnim podacima iz 1981. godine u ovom naselju je bilo ukupno 1.203 stanovnika; od toga u Gornjem Par-Selu 787 i u Par-Selu Donjem 416 stanovnika.³⁷⁾

Danas ovdje uglavnom žive Hrvati.

I ovdje, kao i u Donjim Dubravama, mogu se čuti priče kako su ovdje nekada živjeli Grci i Mađžari. Prisutne su, takođe, priče o kugi i »kužnim grobovima«. Prilikom naših istraživanja naišli smo na nekoliko takvih grobova koje narod s posebnim pijetetom čuva (ograđeni su).

Prve pisane informacije o stanovništvu u ovom naselju dostupne su nam iz turskih deftera iz kojih saznajemo da je od 1533. do 1548. godine prirast stanovništva bio normalan, dok je u drugoj polovini vijeka opao. U prvoj polovini XVI vijeka ovdje je bilo 5 muslimanskih domova, a početkom XVII vijeka pominje se samo jedna muslimanska baština.³⁸⁾ Pojavu opadanja stanovništva u ovom naselju A. Handžić dovodi u vezu sa iseljavanjem domaćinstava u kasabu. Isti autor ukazuje na porijeklo tog stanovništva i navodi kako je Vukadinovu baštinu držao Husein, sin Abdulahov, te se može zaključiti da je on bio sin Vukadinov, a navodi i jednu kršćansku baštinu koju je držao Husein, sin Bogdanov.³⁹⁾

Tradicija o porijeklu današnjeg stanovništva nije dovoljno očuvana osim za neke rodove. Mnogi rodovi, u to smo se uvjerali prilikom terensko-istraživačkog rada, nagađaju o svom porijeklu.

U Gornjem i Donjem Par-Selu danas žive slijedeće porodice: *Krešići, Mijatovići, Markelići, Filipovići, Tadići, Divkovići, Čajići, Mišići, Jokići, Pranjići, Đulabići, Boškovići, Perići i dr.*

Krešići (oko 13 k, 30 k, 30 k) su veliki rod. Međusobno su svi rođaci, a između sebe se još ne udaju i ne žene. Postoje »tri loze« ovog roda: *Krešići* zvani *Matići*, *Krešići* zvani *Marići* i *Krešići*. Prema ljubaznom saopštenju Ante Krešića, rođenog 1909. godine,

ovaj rod se doselio iz Kreševa (po tome i prezime), ali se nije očuvala tradicija kada je to bilo. Prema istom kazivaču, pretpostavlja se da su Krešići zvanj Matici stariji od druge dvije »loze« ovog roda. Na osnovu istorijskih dokumenata iz 1743. godine vidi se da Krešića u to vrijeme nije bilo ovdje. Te godine u Paoč-Selu (Par-Selu) evidentirane su slijedeće porodice: Bargnich (možda Brnjići), Kovačevići, Franići, Pavkovići, Filipov (ić), Podglavac i Stojan (ović) (Stojan).⁴¹⁾

U vremenu 1800—1850. Krešići se pominju u Pascima i Živnicama, što znači da su se negdje s početka 19. stoljeća doselili, a možda i nešto ranije.

O porijeklu *Mijatovića* (3 k, 3 k, 10-tak k) nismo mogli ništa određenije saznati; možda vode porijeklo od Divkovića—Mijatovića, koji se ovako vode u crkvenim knjigama oko 1824. godine.

Markelići (5 k, 5 k, 10 k) su rođaci sa Markelićima u Donjim Dubravama, a o njihovom porijeklu rekli smo ranije.

Filipovići (9 k, 13 k, 35 k) su prema očuvanoj tradiciji porijeklom iz Grabovice. Predak im se doselio ovdje za vrijeme turske uprave; u matici se bio posvađao s begom, »pa su mu savjetovali da promijeni begovinu«.

Filipovići su ovdje prisutni još od 1743. godine ako prezime Filipov transkribiramo u ovo današnje. Mislimo da to ipak nisu ovi današnji Filipovići; biće da su oni zaista iz Grabovice. Dr A. Handžić navodi da su 1768. godine u Paoč-Selu krizmana djeca iz 14 porodica, i navodi Filipoviće,⁴¹⁾ a te iste godine evidentirana je jedna porodica sa ovim prezimenom i u Grabovici.⁴²⁾

Tadići (9 k, 15 k, oko 45 k) su kao i Krešići i Filipovići dosta veliki rod. oni su »izrođeni«, ali još uvijek između njih nema ženidbenih veza. Prema očuvanoj tradiciji, porijeklom su iz Kreševa, ali se ne zna o vremenu dosljenja. Tako nam je Božo Tadić, rođen 1907. godine, saopštio da mu se ovdje možda pradjed doselio? Međutim, na osnovu uvida u crkvene knjige, koje se čuvaju u Kreševskom samostanu, doznali smo da se 1876. godine predak ove porodice, Tadija, sa djecom odselio u dolinu Spreče.⁴³⁾ Ranije je ovaj rod živio u selu Volujaku (kreševsko područje).

Danas u Gornjem Par-Selu ima oko 14 kuća Tadića, a svi ostali su nastanjeni u Donjem Par-Selu. Tadiša ima i u Živnicama, ali su nastanjeni u Donjem Par-Selu. Tadića ima i u Živnicama,

Čajići (4 k, 20 k, 42 k) su takođe veliki rod u Gornjem Par-Selu. Još uvijek se međusobno ne žene i ne udaju. Čajić Božo Pejin, rođen 1905. godine i najstariji u Čajićima, nije nam znao kazati ništa o porijeklu svoga roda. Jedino mu je ostalo u sjećanju, prema kazivanjima starijih — da se njegov pradjed »zakačio s Turčinom«, te je zbog toga prebjegao u Srbiju i tamo promijenio ime. Otac našeg kazivača išao je u Srbiju za vrijeme austrougarske uprave i tamo našao svog djeda koji je imao pet sinova. Od mladih kazivača iz ovog roda saznali smo da su Čajići možda porijeklom iz

Hercegovine? U istorijskim dokumentima porodica s ovim prezimenom pominje se u Paoč-Selu tek 1800. odnosno 1850. godine.⁴⁴⁾

O porijeklu Tomića (5 k, 5 k, 10—15 k) nismo ništa doznali na terenu, a prema izvorima susrećemo ih u ovom naselju tek 1800. godine.⁴⁵⁾

O porijeklu *Divkovića* (6 k, 9 k, 14 k) takođe nismo ništa doznali. Moguće je da su porijeklom iz Kalajeva, jer se u crkvenim knjigama vode kao Divkovići—Kalajevkići.

Vidovići (1 k, 1 k, 1 k) su porijeklom iz Vijake (vareško područje), a ovdje su se doselili za vrijeme austrougarske uprave.

Petrovići (1 k danas) su iz Petrovića (zaselak Dojnih Dubrava), a domaćin ove porodice doselio se ovdje poslije drugog svjetskog rata.

Porodica *Gašpar* (1 k danas) porijeklom je iz Podravine; ovdje im se mati udala i sa sobom dovela dvoje djece.

Putići (—, 1 k, 4 k) su porijeklom iz Donje Višće (banovičko područje); sestra im se udala u Čajiće; sa sobom je dovela brata koji se oženio i ovdje ostao.

Biletići (1 k danas) su iz Pasaca; domaćin ove porodice oženio se odavde i tako ostao.

Jovanovići (1 k danas) porijeklom su iz Jeginovog Luga; domaćin ove porodice oženio se odavde i tu ostao.

Tadići (1 k danas) nisu u srodstvu s prezimenjacima o kojima je bilo riječi; domaćin ove porodice doselio se iz Drapnića.

Barišići (2 k danas) su se prije desetak godina doselili iz Pasaca.

Mišići (1 k danas) su takođe iz Pasaca, a domaćin ove porodice doselio se ovdje 1982. godine.

Andrići (1 k danas) su iz susjednog sela Orašja, a ovdje su se dosili prije desetak godina.

Kada je riječ o stanovništvu nastanjenom u Donjem Par-Selu, onda možemo konstatovati da se ono naselilo uglavnom poslije drugog svjetskog rata i to iz Gornjeg Par-Sela i iz drugih okolnih naselja. Prije drugog svjetskog rata bio je Antićev han na raskršću puteva Tuzla — Dubrave — Živinice. Osim toga i neki Ivo Kristić imao je u prizemlju kuće han. Treći »dim«, kuća u Donjem Par-Selu prije rata bila je vlasništvo Mate Rogića. Prema kazivanjima, ovaj domaćin se bio odnekud doselio, a nakon izvjesnog vremena je odselio. Četvrti doseljenik bio je Tadić Marijan koji se ovdje naselio na svoje imanje.

Danas Donje Par-Selo ima oko 70 kuća. Ovdje su nastanjeni *Krešići*, *Tadići* (6 k), *Tomići* (5 k), *Markelići* (3 k), doselili se iz Gornjeg Par-Sela, zatim *Mišići* (6 k), *Jokići* (1 k) i *Pranjići* (2 k) su iz Pasaca, *Perići* (3 k) su iz Perića (zaselak Gornjih Dubrava), *Peranovići* (1 k) su iz Milića, *Đulabići* (2 k) su iz Živinica, *Boškovići* (1 k) su iz Tupkovića, *Divkovići* (1 k) su iz Lipnice itd.

Na osnovu izloženog uočava se da je Donje Par-Selo naglo naseljeno, što su uzrokovali slijedeći faktori: konfiguracija zemljišta

(ravan teren pogodan za stambenu izgradnju), prazan prostor (sve do početka drugog svjetskog rata ovdje su, kako smo vidjeli, bile samo 3—4 kuće), blizina Pilane u Živinicama, u kojoj je uposlano dosta radnika iz ovog naselja, raskršće puteva Tuzla — Živinice — Kalesija, itd.

d) Groblja

Hrvatsko stanovništvo iz ovih naselja sahranjuje se u groblju u Gornjem Par-Selu. Ovdje se, dakle, sahranjuju ne samo umrli iz ovog naselja nego i sve hrvatsko stanovništvo nastanjeno u Donjem Par-Selu, Donjim Pascima i Donjim Dubravama. Ovdje se takođe sahranjuju i umrli žitelji iz zaseoka Perića.

Po površini ovo groblje je dosta veliko, jer je u jednoj cjelini i rimokatoličko i starokatoličko groblje. Ovo drugo je mlado i datira od 1928. godine, što se vidi iz natpisa na jednom spomeniku:

»Groblje sv. Ilije
Blagoslovljeno 16. 12. 28.
Zemljište darovao
Jozo Jozić iz Parsela
Prvi ukopan Matija Šegić
iz Dubrava
Spomen dižu Župljani« (T. II, 2)

I u jednom i u drugom groblju postoje kapele koje su izgrađene od drveta (T. II, 1). Rimokatolička kapela je svud okolo ograđena daskom, a ova druga je otvorena.

Kada je riječ o starokatolicima, može se konstatovati da ih u ispitivanom području ima poprilično. Na raskršću je sagrađena i starokatolička crkva 1927. godine, a uz crkvu je i župnikov stan. Starokatolici su se u ovom području počeli odvajati od rimokatoličke crkve oko 1926. godine. Prema kazivanjima nekolicine vjernika starokatolika, počeli su se odvajati zbog toga što je u Morančanima (tu je rimokatolička crkva) bio neki svećenik koji je naplaćivao »veliki nobet« (bile su velike dažbine, naročito kada su domaćini ženili svoje sinove, pa je trebalo obaviti vjenčanje). Prema istim kazivačima, dažbine starokatoličkom svešteniku i crkvi znatno su manje.

U vezi s pojavom starokatoličanstva u svijetu, podsjetimo da je starokatolička crkva nastala poslije Vatikanskog koncila rimokatoličke crkve koji se završio 1870. godine, a odmah naredne godine došlo je, poslije održanog kongresa u Minhenu, do otcjepljenja.⁴⁶⁾

PASCI

a) Položaj i fizičko-geografske odlike

Ovo naselje nalazi se južno od Tuzle na udaljenosti oko 16 km, a teritorijalno pripada tuzlanskoj opštini. Dijeli se na Gornje i Donje Pasce.

Pasci se sa istoka graniče Par-Selom, sa zapada Donjim Petrovicama, sa sjevera Brdima i sa juga teritorijom koja pripada žviničkoj opštini⁴⁷) (granicu između ove dvije opštine čini željeznička pruga za Dubrave).

Područje Pasaca je uglavnom brežuljkasto, izuzev južnog dijela koji pripada Sprečkom polju. Nadmorska visina terena se kreće od 217 do 277 metara.

Pasci su sasvim dobro povezani sa Tuzlom i Živinicama. U Gornje Pasce se može doći asfaltnim putem koji se odvaja od magistralnog puta u Ljubačama. Od Ljubača ova put ide ka Donjim Petrovicama, a zatim Salkičićima (zaselak Gornjih Pasaca), dolazi do škole, i tu je završetak asfalta. Od škole jedan dio puta povija prema sjeveru stotinjak metara, a dotle stiže i autobus tuzlanskog gradskog saobraćaja. Drugi dio makadamske saobraćajnice vodi od škole prema jugu i izlazi na magistralni put Dubrave — Živnice.

Ranije se u Tuzlu iz Gornjih Pasaca išlo putem od mjesta gdje se danas nalazi četvororazredna osnovna škola, pa preko Bajramovića i Smajića na Ravnu trešnju, a onda na Krojčicu.

Donji Pasci su takođe dobro povezani putevima sa Tuzlom i Živinicama. U njih se može doći magistralnim putem preko Krojčice, a može se doći i makadamskim putem i to tako što se na Krojčici skrene zapadno (put jednim dijelom ide iznad samog bivšeg površinskog kopa), a zatim južno kroz Divkoviće i Ilijaševiče i ide se sve do Kulića.

b) Ime, starost naselja i tip

Prema kazivanjima starijih kazivača, teritorija Pasaca je u prošlosti bila ispasište, »pasnica«, pa otuda ime.

U turskim dokumentima iz XVI vijeka nije se dijelilo na Gornje i Donje; 1512. godine evidentirano je kao selo Pasci, a u kasnijim popisima vodilo se pod imenom Paske.⁴⁸)

Nije nam poznato da li je ovdje bilo naselje u predturskom periodu, niti smo prilikom terenskih radova nešto pobliže doznali o eventualnim arheološkim lokalitetima. Iстина ima nekoliko toponima koji bi možda mogli ukazivati na arheološke lokalitete, ali u to nismo sigurni dok se područje detaljno ne ispita. Tako na lokalitetu Selište (vlasništvo Rasima Bajramovića) ranije su se »izoravala kao neka kućišta«.⁴⁹)

Ovo naselje pripada starovlaškom tipu. Detaljnije tipološki Pasci bi se mogli svrstati u skupinska naselja čiju je detaljnju podjelu u nas dao dr Vladimir Đurić.⁵⁰) I u ovom naselju uočljiva je tendencija izmiještanja kuća bliže asfaltnom putu.

c) Porijeklo današnjeg stanovništva

S obzirom na broj stanovnika, Pasci su na drugom mjestu u ispitivanom području. Prema podacima iz 1981. godine, Pasci (Donji i Gornji Pasci) imali su ukupno 1822 stanovnika.⁵¹)

O porijeklu današnjeg stanovništva ponešto smo saznali, ali to nije dovoljno. Slabo se održala tradicija jer je stanovništvo dosta mlado.

I ovdje se mogu čuti priče kako su nekada davno na ovom području živjeli Grci i Madžari, pa da se tek onda naselilo ovo današnje stanovništvo. Ovdje se priča i o kugi koja je ranije harala, a kao dokaz o epidemiji navode da postoji grob nekog »hećima« i »hećimovice« koji su, liječeći oboljele, i sami podlegli.⁵²⁾

O porijeklu stanovništva u Gornjim Pascima počemo s onima koji su nastanjeni desno od željezničke pruge Ljubače — Dubrave. Ovaj dio naselja naziva se Podlijeha, a ranije smo rekli da pripada živiničkoj opštini. Stanovništvo se ovdje naselilo uglavnom poslije drugog svjetskog rata. Prije rata ovdje su bile samo tri kuće: *Bajramovići* (1 k), *Bećirovići* (1 k) i *Đulovići* (1 k). *Bajramovići* (4 k danas) i *Bećirovići* (4 k) su bližim porijeklom iz Pasaca, a *Đulovići* (1 k) iz Petrovica. U Podlijehi su nastanjeni još i *Emkići* (1 k), *Fejzići* (1 k), *Bundići* (4 k) i *Hrnići* (1 k); sve su bližim porijeklom iz Pasaca. Ovdje su nastanjeni i *Siočići* (1 k); porijeklom su iz Živinica, *Hadžići* (4 k) su iz Suhe, *Hurići* (1 k) su iz Petrovica, a iz ovog naselja su i »drugi« *Đulovići* (1 k), što će reći da nisu u srodstvu sa navedenim *Đulovićima*.

U Gornjim Pascima (iznad željezničke pruge) nastanjene su slijedeće porodice: *Mujabašići* (—, 13 k, 25 k),⁵³⁾ *Mahmuzići* (—, 5 k, 16 k), *Smajčići* (—, 11 k, 30 k), *Paočići* (—, 6 k, oko desetak k), *Bajramovići* (—, 5 k, 13 k), *Fejzići* (—, 6 k, 13 k), *Salkičići* (—, 4 k, 15 k), *Đulovići* (5 k danas), *Bundići*, ranije *Bundarići* (—, 4 k, 13 k), *Serhatlići* (—, 6 k, 11 k), *Bosankići* (—, 6 k, 13 k), *Hadžići* (—, 5 k, 6 k), *Imamovići* (1 k danas), *Hasanovići* (1 k danas), *Hrnići* (—, 3 k, 12 k), *Avdići* (—, 2 k, 5 k), *Rahmanovići* (1 k danas) i drugi.

Mujabašići su se pred kraj turske uprave ovdje doselili iz Crne Gore. U posljednjih nekoliko godina dosta *Mujabašića* se iz Pasaca odselilo u Kužiće (prigradsko područje Tuzle; u Kužićima ih ima oko desetak kuća, a isto toliko ih ima nastanjenih i u Crvenim Njivama (šire područje grada Tuzle).

Đulovići su se prije drugog svjetskog rata doselili iz Petrovica.

Hrnići su se takođe odnekud doselili, ali se ne zna odakle su i od kada su ovdje. Izgleda da su se ovdje odnekud doselila dva brata.⁵⁴⁾

Avdići su porijeklom iz Donjih Petrovica, a ovdje su se doselili za vrijeme austrougarske uprave.

Domaćin porodice *Imamovića* je porijeklom iz Lipovica; oženio se odavde i tu ostao. Iz istog naselja i istih razloga je i domaćin porodice *Hasanovića*. Domaćin porodice *Rahmanovića* je takođe oženjen iz ovog naselja, ovdje živi, a porijeklom je iz Donjih Dubrava.

O porijeklu ostalih navedenih porodica iz Gornjih Pasaca nismo mogli ništa pouzdanije saznati.

* * *

Koliko je staro ovo današnje stanovništvo, nije poznato. Na osnovu turskih dokumenata vidi se da je u ovom području islamizacija započela veoma rano. Tako su 1533. godine 1/4 stanovništva činili muslimani, a do kraja vijeka bilo ih je 33% u odnosu na ukupno stanovništvo.⁵⁵⁾ Još 1548. godine u ovom naselju 1/3 muslimana bila je hrišćanskog porijekla. U vezi s ovim dr A. Handžić navodi da su trojica novih muslimana, Velija, Memija i Ferhad, bili sinovi Milutinovi, a dvojica braće, Alija i Ferhad bili su sinovi Ivanovi.⁵⁶⁾

Kako su se događaji u vezi sa stanovništvom odvijali u 17. i 18. vijeku, do sada nam nije poznato. Sasvim je moguće da se dio stanovništva zbog blizine Tuzle i jačanja gradske privrede u 17. vijeku preselio u Tuzlu, a da se drugo stanovništvo ovdje naseljavalo. Na prisustvo stanovništva u ovom području uticala je svakako i epidemija kuge, zatim austro-turski ratovi i drugi događaji.

Pred kraj turske uprave iz ovog područja su se iselile neke porodice u Tursku.

Poslije drugog svjetskog rata, a naročito šezdesetih godina, dosta stanovništva iz Gornjih Pasaca i Donjih Petrovica se iselilo i nastanilo u Kužićima, Krojčići, Crvenim Njivama, Tuzli, Živinicama i drugim mjestima. Iseljavanje je bilo naročito intenzivno do 1967. godine. Godine 1973. izgrađen je put (asfaltiran je 1978. godine) i od tada se niko ne iseljava.

Do sada smo govorili o porijeklu muslimanskog stanovništva koje je nastanjeno uglavnom u Gornjim Pascima.

U Donjim Pascima nastanjeno je hrvatsko stanovništvo. Ovdje žive slijedeće porodice: *Kulići* (3 k, 6 k, 24 k), *Jurići* (4 k, 8 k, 22 k), *Pranjići* (3 k, 8 k, 17 k), *Divkovići* (6 k, 9 k, preko 30 k), *Jokići* zvani *Mišići* (1 k, 4 k, 5 k), *Mandušići*, *Miškovići*, *Barišići* (1 k, —, 8 k), *Biletići*, *Brkići* (1 k, 1 k, 2 k) i drugi.

O porijeklu *Kulića* nismo mogli ništa određenije saznati, jer se kod starijih kazivača iz ovog roda nije održala tradicija. Ima nekih nagađanja koja se ne mogu prihvatiti kao pouzdana. Biće da je ova porodica iz Kreševa, jer se *Kulići* 1743. godine pominju jedino u Kreševu. Prema pisanim dokumentima *Kuliće* na ovom terenu susrećemo tek 1800, odnosno 1850. godine.⁵⁷⁾

Jurići su porijeklom iz Kreševa, a ovdje su se naselili još za vrijeme turske uprave. Prema kazivanjima Pere *Jurića*, rođenog 1905. godine, ovdje su se doselila tri brata: Mijo, Marko i Juro. Od Mije su *Miškovići*, od Marka *Markovići* i od Jure *Jurići*. *Markovići* žive u Par-Selu, a *Miškovići* u Pascima. Sve ove familije su u međusobnom srodstvu, ali su se »izrodili«. Sve do svršetka drugog svjetskog rata *Jurići* su se prezivali *Jurići* — *Miškovići*.

Pranjići vode porijeklo od Mandušića, a ovako se prezivaju od austrougarske uprave. Prezime su, prema kazivanjima Pranjić Ive, rođenog 1092. godine, dobili po jednom od predaka koji se zvao Pranjo. Tvrdnja ovog kazivača ne bi se mogla prihvatiti s obzirom da se u crkvenim knjigama Pranjići vode još od 1823. godine, a Mandušići od 1875. godine.

Divkovići su porijeklom iz Vareša; priča se kako su za vrijeme turske uprave ovdje došla dva brata. Ovi Divkovići nisu ni u kakvom srodstvu sa prezimenjacima iz Donjih Dubrava i Par-Sela.

Biletići su bližim porijeklom iz Kužića (Miladije); poslije prvog svjetskog rata jedan član ove porodice doselio se ovdje na žemino imanje i tu ostao.

O porijeklu ostalih navedenih porodica nismo ništa određenije saznali.

d) Groblja u Pascima

U Gornjim Pascima ima nekoliko groblja, a to su: *Džamijsko* (T. II, 3, 4), ispred džamije,⁵⁸⁾ *Malo* ili *Staro groblje*, *Veliko* i *Malo igrište* i *Đulovića groblje*. *Malo igrište* je, prema kazivanjima starijih mještana, najstarije. a sva ostala su mlađa.

U ovim grobljima sahranjuje se muslimansko stanovništvo, dok se hrvatsko stanovništvo sahranjuje u Par-Selu.

PRIVREDA

Kakvo je bilo tradicionalno narodno privređivanje — u ispiti- vanom području, prije dolaska Turaka, nije nam poznato. Sasvim malo podataka o tome imamo i za turski period. Iz raspoloživih po- dataka o visini ušura (porez koji je stanovništvo plaćalo na odre- đene proizvode i broj stoke) saznajemo da je osnovno zanimanje bila zemljoradnja, vinogradarstvo i stočarstvo. U prvoj polivini XVI i početkom XVII vijeka glavna kultura u ovom području bila je pšenica, te vinova loza, a uzgajalo se i proso, ječam i zob.

U tabeli 1. dati su podaci iz 1548. i 1600. godine za osnovne poljoprivredne kulture koje su oporezivane, a proizvodele su se u Paoči (Par-Selu) i Pascima (ne raspoložemo podacima za Dubrave). Oporezivane količine u tabeli iskazane su u tovarima.

Tabela 1.

⁵⁹⁾

Naselje	God. popisa	Pšenica	Ječam	Proso	Kaplu- dže (vrsta pšenice)	Zob	Vino (šira)
Faoča	1548.	21 t	1,5 t	7 t		23 t	7,5 t
	1600.	15 t	10 t	7 t		10 t	8 t
Pasci	1548.	28 t		12 t	1,5 t	17 t	6 t
	1600.	15 t	12 t			20 t	8 t

Osim navednih kultura, u XVI vijeku u ovim naseljima se proizvođio i bostan, kupus, sijeno, voće, a uzgajale su se pčele, svinje i druge životinje.

Kakva je bila situacija u pogledu tradicionalnog narodnog privređivanja u XVII i XVIII vijeku, nije nam poznato, jer ne raspoložemo odgovarajućim podacima.

Zemljoradnja

Od kraja turskog perioda do danas glavne ratarske kulture u ovom području su kukuruz i pšenica, a od povrtlarskih kultura krompir i kupus, te grah, luk i drugo.

Pred kraj turske uprave, u austrougarskom periodu, kao i u periodu između dva svjetska rata, a donekle i poslije svršetka drugog svjetskog rata u ovom području stanovništvo je sijalo još i proso, raž, ječam i zob. Danas više niko ne uzgaja ove kulture.

Od industrijskog bilja ranije se sijala konoplja i četen, a danas te kulture ovdje više niko ne uzgaja.

Nazivi njiva i šuma

U Donjim Dubravama prikupili smo slijedeće nazive za njive: Japage, Oskoruša, Smrekovina, Krčevina, Kućište, Velakovica, Bukovija, Brdo, Duga brazda, Vejzina njiva, Dolovi, Dolići, Ravna njiva, Duga njiva, Do, Krušik, Keškenovac, Jurovina, Čifluk, Točak, Prisade, Sljivice, Jozići, Odžakuše, Kućišta, Ječmišta, Brekinja, Gajevi, Barice, Bare, Gribaje, Spreča i dr. Toponimi za šume su: Čalmaši, Gajevi, Planina, Studenci, Svodanj, Duga kosa, Tuk, Rogulje i drugi.

U Par-Selu nazivi njiva su: Luka, Sastavci, Jazavčina, Matinjača, Matanovac, Krčevina, Brezik, Suvat, Tomarica, Bašča, Njivica, Njive, Strana, Lužanjak, Ledina, Kletine, Potok, Zajednica, Kućište, Šimatica, Rijeka, Kamečak, Bara, Procine, Čelinjak, Ražište, Osredak, Usikovača, Jezero, Podgreblje, Prljuga, Tečica, Svinjari, Barica, Spreča, Jarište, Strana, Smrekovača, Rastovo brdo, Gradina, Ostrogovača i drugi.

U Pascima nazivi njiva su: Žunići, Hurići, Hećimovička, Zasjeka, Bakini lugovi, Selišta, Krčevine, Osoje, Brestovci, Mlaka, Brce, Dubačica, Vrta, Pećinkuša, Pasnica, Suvat, Papraća, Mednica, Dumača, Drafnići, Dolina i drugi.

Nazivi njiva, dakle, nose imena po imenima i prezimenima ljudi (Jurovina, Vejzina njiva, Žunići, Hurići, Jozići); uočljive su topografske i geomorfološke karakteristike tla (Brdo, Dolovi, Dolići, Ravna njiva, Luka, Sastavci, Svodanj, Sjelina); zatim rašće (Oskoruša, Smrekovina, Krušik, Sljivice, Brekinja, Smrekovača, Rastovo brdo, Pasnica, Papraća); zatim toponimi u kojima je naglašena ljudska radinost prilikom privođenja i sijanja određenih kultura kao i ranija nastanjenost (Krčevine, Ječmišta, Ražišta, Kućišta, Selišta). Za

neke navedene toponime nije moguće reći kakvu tradiciju nose (Procine, Brce, Japage).

Vrste zemljišta

Pedološki sastav tla u ovom području je raznovrstan. Narodni nazivi za tla su: »pra'ulja« (nekoliko vrsta), »kruška« ili »bagulja« (»bagudnjača«), crvenica, (nekoliko vrsta) »ilovača«, »sionica«, »bjeljuga«, »pjeskulja« i dr.

U Donjim Dubravama najzastupljenija je »crna prahulja«, a sa druge strane željezničke pruge ima i »bijeje prahulje«. U »crnoj prahulji« najbolje uspijeva pšenica, žito,⁶⁰⁾ krompir, a u brežuljkastim dijelovima, naročito u Perićima, Milićima i Petrovićima, dobro uspijeva voće. Osim »pra'ulje«, u Donjim Dubravama rasprostranjene su još i »kruška«, crvenica, ilovača i »sionica«. »Kruška« ili »bagulja« je vrsta glinovitog zemljišta, crne je boje, »jedrija je od prahulje«, a duže i vlagu zadržava. U njoj sve dobro rodi ako se blagovremeno obradi.

Crvenica je, prema kazivanjima, najkvalitetnija vrsta zemljišta. U njoj sve dobro uspijeva, a naročito voće i krompir. Ako se ova vrsta zemljišta ne potori (pognjoji), »onda je nemoj ni sijati«.

Ilovača je manje zastupljena, a teško se i obrađuje. Ima je dvije vrste: »mrtva« (bijela) i crna ilovača. Od ove prve »nema ništa«, posve je neplodna, dok na crnoj ilovači »bude najbolja bašča«, tu je šljiva najkvalitetnija, a osim toga u njoj može uspijevati pšenica, grah i kukuruz. Krompir ne može uspijevati, jer je ilovača »čvrsta«.

U Par-Selu najzastupljenije su »pra'ulja« i ilovača, a u nešto manjem obimu i »bagudnjača«. Oko Spreče rasprostranjena je »sionica«, a ima i »pjeskulje«.

Na teritoriji Pasaca najzastupljenija je »prahulja«, ima ilovače i »pjeskulje«. Oko rijeke Spreče je »sionica«, a ona je najplodnija.

Oranje

Sve do 1930. godine u ovom području se oralo drvenim plugom koji (prema klasifikaciji dr B. Bratanića) spada u grupu »trostrani plug s krivim gredeljom, usađenim u plaz«.⁶¹⁾ Ovakav tip pluga bio je u upotrebi i na Husinu.⁶²⁾

U periodu između dva svjetska rata drvene plugove sa krivim gredeljom pravio je Todo Čajić iz Par-Sela. Od ovog majstora plugove su kupovali stanovnici iz najmanje 20 okolnih sela.

Od 1930. godine ulaze u upotrebu plugovi zvani »markelije« po kovaču Marku Markeliću koji je imao kovačnicu na samom Ras-kršću; i danas postoji ova kovačnica, ali niko u njoj ne radi). Oralo se i »gvozdenjacima«, pulgovima fabričke izrade. Za razliku od pluga s krivim gredeljom, »markelija« ima prav drveni gredelj,

ručice su mu takode od drveta, a ostali dijelovi od željeza. Ovakav tip pluga i danas poneko upotrebljava na širem području Janje.⁶³)

»Drvenjakom« se oralo na »razo'«. Kad se uzore »razo'«, po sredini ostane jarak koji se zove »proorica«.

Ore se zaprežnom stokom (volovi, konji), a danas i traktorima. Broj zaprežne stoke je naglo opao. Sve do prije dvadesetak godina u Donjim Dubravama samo kod hrvatskog stanovništva bilo je oko »30 jarmova« (30 pari volova), a danas ih ima četiri—pet pari, i njihovi vlasnici »oru svijetu na nadnicu«. U proljeće 1982. godine dnevnicu orača sa zapregom kretala se oko 1500 dinara.

Uzgoj žitarica

Danas se u ovom području od ratarskih kultura najviše uzgaja kukuruz i pšenica. Ranije se uzgajao ječam, raž, zob i proso.

Kukuruz se sije između dva Jurjeva (od 23. aprila do 6. maja). Prilikom sijanja sjeme kukuruza se »baca rukom iz bisaga«. Danas poneki ovu kulturu siju u retke sijačicom. Ranije se sijao »bosanac«, a danas se sije »nekačav kukuruz od devet ruku« (hibridi — moja primj.); ako se pognjoji, on će dobro roditi.

Kukuruz se okopava dva puta: »u prvu« i u »drugu ruku«. Prvo okopavanje se vrši pete sedmice nakon sijanja, a drugi put se »pregrće kroz tri evte« nakon prvog okopavanja.

Kukuruz počne »uzrijevati« od 15. avgusta, a bere se do kraja septembra. Prilikom branja stavlja se u sepete koji se do kuće dopremaju zaprežnim kolima ili traktorima. Ono što ostane na nji-vi nakon branja zove se »klasura«, ona se žanje, ali samo do visine koljena. »Klasura« se daje stoci, a »badrlja« (ostatak klasure) se »isiječe motikom« i onda se spali.

Ovdje se uglavnom sije ozima pšenica, a sjetva počne krajem septembra i završi se do kraja oktobra. Jara pšenica, »jarica« se slabo sije. Nekada su se sijale domaće sorte pšenice poznate u narodu kao »brkulja« i »šišulja«, a danas se siju visokorodne sorte.

Pšenica dopijeva o Ilinu (20 jula). Žanju je srpom, a najbolja žetelica nakon obavljenog posla od domaćina dobije kolač.⁶⁴) Prilikom žetve pšenica se veže »lozom« u snopove, a ovi se trpaju u »granice«. Snopovi su se trpali i u »kubanje« (manja kupa bez stožine), a i u »kladnju« sa stožinom. U jednu »granicu« se strpa 13, u »kubanju« 80, a u »kladnju« oko 150 snopova.

Vršidba se obavlja konjima na guvnu, gdje je na sredini poboden »drveni stožier«. Sa dva konja moglo se »izvrijeći 8—10 granica« ako ima dosta radne snage (najmanje su bila potrebna četiri dobra »poslenika«). Prilikom vršidbe pšenica se »pretresa« tri puta, a ako je vlažna, onda je potrebno pretresati četiri puta. Kad se odvoji slama, zrnje se sa pljevom prikupi »uz stožier«, a zatim se »razvijava drvenom lopatom«.

Danas više niko od poljoprivrednika u ovom području ne vrše na guvnu, nego kombajnom.

Ječam se sije kao i pšenica. Ranije se sijao »zimac«, ozimi, i »jarnik«, jari ječam. Ozimi ječam prisprije u julu prije pšenice, a »jarnik« krajem jula. Ova kultura se skoro i ne proizvodi više, jer se ne drže konji, a ječam je služio za ishranu konja.

Ječam se upotrebljavao i u ljudskoj ishrani. Kad sazrije, za razliku od pšenice »koja se vrše konjima«, ječam se »obije prakljačom« i onda se nosi na ručni žrvanj.

Zob se sije u martu, a prisprijeva o Ilinu (20. jula). Upotrebljavana je u ishrani konja, a za vrijeme rata i u ljudskoj ishrani. Danas rijetko ko u ovom području sije zob.

Raž se sije u jesen kad i pšenica, a prisprijeva nešto ranije od pšenice (o Petrovdanu).

U ovom području raž se sijala u malim količinama. Proizvođači su je sijali zbog slame koju su prodavali samardžijama u Tuzli. Slama koju su majstori upotrebljavali za samare nije se »smjela vrijeći«, jer bi je konji »izgazili«. Zbog toga se raž »objijala štapom« na kojemu se nalazio jedan kraći štap fiksiran »kožnim baglamama«.

Proso se ovdje odavno ne sije. Biće da se ova kultura prestala sijati još za vrijeme asutrougarske uprave. Proso se sije u proljeće kad se sije i krompir. Kad sazrije, požanje se, a zatim vrše na guvnu. U ishrani ga nije dobro »samog jesti«, nego ga valja miješati sa kukuruzom zbog toga što je to »malo divlja rana«.

Povrtlarstvo

Od povrtlarskih kultura ovdje se najviše uzgaja kupus i krompir, a sije se još i luk, prasa, krastavice, rotkva, »slatka repa« ili kupusrepa, paradajz i drugo.

Kupus. Sjeme kupusa se zasije u jednu lijehu koja se okruži, te to izgleda kao sofa. Kad ponikne i malo odraste, kupus se »rašćupa« i posadi u retke na razmaku do pola koraka. U toku vegetacionog perioda ova kultura se okopava četiri—pet puta, jer »ne trpi trave«. Uzgaja se rani i kasni kupus; rani dosprije u augustu, a kasni se »drži na lihi 10—11 mjeseci«.

Krompir se sije u retke, a ranije se sijao u »odžake«. Razmak između »odžaka« je jedan korak, a između redaka oko metar (neki uzimaju i manji razmak).

Nekada se ovdje sijao »bijeli« krompir. Bilo je domaćina koji su dobijali po 10 tovara krompira. S jeseni krompir se »trapio na meraji«. Na zemlju se prvo stavi paprat a onda se napravi krov koji s prednje strane ima vratašca. Krov se »zastirao zemljom« i to »drži toplinu«. Ovako napravljeni trapovi otvarali su se tek u proljeće.

Voćarstvo

Ispitivano područje je bogato voćem. I ovdje voće nije svuda podjednako zastupljeno; najviše voćnih stabala je u Perićima, Mičićima i Petrovićima, a najmanje ih ima, ili ih nema nikako, u ni-

žim predjelima ovog područja. Neravnomjerna rasprostranjenost voća uslovljena je nadmorskom visinom, klimom odnosno mikroklimom, pedološkim sastavom tla i drugim faktorima.

U ovom području najzastupljenije su šljive, jabuke, kruške i trešnje, a ima i oraha, mušmula i dudova.

Najzastupljenije su šljive »madžarke«, a ima i sitnih i krupnih »turgulja«. Pojedina domaćinstva u Milićima posjeduju i 400 stabala šljiva. Sa pojedinih stabala se ubere i do 100 kg šljiva. Šljive se uglavnom prerađuju u rakiju. Ranije su ih sušili u pušnicama. Izgleda da to danas ovdje više niko ne radi, jer smo prilikom terensko-istraživačkog rada naišli samo na jednu pušnicu u Milićima koja nije odavno u funkciji.

Krušaka ima nekoliko vrsta: »žutavke«, »gribajke«, »zrnke« i »zimnjače«. Prve tri sorte dospijevaju u julu i augustu. Od krušaka se pekla »kruška« rakija, a sušili su ih i u pušnicama.

U ovom području zastupljeno je i više vrsta jabuka: »zimnjače«, »ramičke«, »šarenike« i druge. »Zimnjače« ili »švabulje« su krupne jabuke, beru se u septembru, a mogu »stajati u slami pò godine«.

»Ramičke« dospijevaju u augustu, a pošto su slatke, »tuku se u pekmez«.

»Šarenike« kao i »zimnjače« imaju krupan plod, a sazrijevaju krajem septembra.

Osim navedenih sorti jabuka, ovdje ima dosta i »divljakinja« koje rastu po šumi.

U ovom području trešnje najbolje uspijevaju u Perićima, Milićima i Petrovićima. Ima ih nekoliko vrsta: »mostarke«, »ašlame«, »karašlame« i »rušcevi«. Najranije dospiju »mostarke« (krajem maja), a nakon petnaestak dana sazriju i ostale trešnje. Plodovi trešanja mogu se brati sve do Petrova dana (kraj juna), a poslije toga ih nestane.

U odnosu na ostale voćke, stabla oraha su slabije zastupljena, a danas ih je upola manje nego što ih je prije bilo, jer su ih njihovi vlasnici masovno sjekli i prodavali. Ovdje su zastupljene tri vrste oraha: »šepci« (imaju duguljast plod), obični orasi i »košćunji«.

U brdovitijim dijelovima ovog područja ima dosta i mušmula. One se kaleme na bijelom glogu, a beru se kad ih prvi mraz dohvati (»ubije«).

Prerada voća

Rekli smo da se šljive i kruške u ovom području prerađuju u rakiju, a u manjim količinama se suše u pušnicama. Osim toga, od šljiva, jabuka i krušaka pravi se pekmez. Od jabukovog soka dobija se sirće, a od krušaka turšija.

Sok jabuka i krušaka dobije se cijedenjem u drvenoj napravi — »torkuli« (T. III, 1). Ovdje se koriste »torukule« koje rade

na principu zavrtnja.⁶⁵) Ova sprava ima dva »drvena šarafa«. Okolo su daščice i u taj ograđeni prostor se stavljaju »istucane jabuke«.

U Petrovićima »torkule« je pravio Rudolf Petrović Stjepanov.

U turšiju su se stavljale kruške »turšinjače«, »takiše«, »karamuti« i »batve«. Kruške se stavljaju na slijedeći način: U bure napunjeno vodom stave se kruške, a onda se bure pokrije krpom »da ne napadne komarica« i da ne pada trunje. Po krpi se stavi »drveni kapak«. Nakon dva mjeseca kruške ukisnu. Ima domaćina koji u turšiju stavljaju »naokiso«, nakisele jabuke, ali je ona znatno lošijeg kvaliteta nego turšija dobijena od krušaka. Ovaj kiselkast napitak pravi se i od mušmula.

Livadarstvo

U ovom području ima malo livada; više su zastupljene oranične površine. Domaćinstva koja drže kravu ili dvije siju djetelinske trave, jer je to isplasnije.

I ranije je ovdje bilo malo livada. Imućniji domaćini imali su u prosjeku »pet i više kosaca livade«, a bilo je onih koji nisu imali »ni po kosca«.

Travu kose kosama »madžaricama«, »novošeherkama« i »pančićkama«. Najkvalitetnije su »novošeherke«, a najlošije »madžarice«. Kosa se sastoji iz »kose«, željeznog dijela koji siječe travu, kosišta na kojem su dva »ručnja«, rukohvata (lijevi i desni) i »karike« kojom je fiksirana »kosa« za kosište. Kosa se otkiva čekićom i »babicom«, a oštri »belegijom« koja može biti od prirodnog kamena, cementa ili od kruškovog drveta koje se nađe u vodi.

Kosi se u zajam, a i na nadnicu. Prilikom kosidbe kosci opašu »drvene vodijere« u kojima nose »mazalice« i »belegije«. Kad više kosaca kosi, onda oni između sebe izaberu najboljeg zvanog »kolibaša«. Običaj je da mu se uveče dadne »batak od oroza«, a onom što je bio posljednji dadne se »krilo«.

Sijeno se skuplja drvenim grabljama i vilama. Na pokošenoj livadi suho sijeno se trpa u »naviljke« težine do 150 kg. Kasnije »naviljci« se voze kućama i trpaju »uza stožinu« u veće sijeno težine od »deset do dvanaest metara« (1000—1200 kg).

Stočarstvo

U ovom području stočarstvo je slabo razvijeno i u opadanju. Ova pojava je prouzrokovana uključivanjem stanovništva u industriju i rudarstvo, produženjem školovanja u srednjim, višim i visokim školama, odlaskom na privremeni rad u inostranstvo, usitnjavanjem posjeda i drugim faktorima.

Prema podacima popisa iz 1981. godine u ovom području najzastupljenija su goveda, živina i svinje (vidi tabelu br. 2.)

Tabela br. 2. Broj stoke po vrstama (stanje 31. 1. 1981) ⁶⁶⁾

Naselje	Goveda	Svinje	Konji	Ovce	Živina
D. Dubrave	466	169	47	46	4407
Gornje Par-Selo	118	168	6	—	1159
Donje Par-Selo	52	109	5	—	943
Gornji Pasci	90	139	9	—	1270
Donji Pasci	241	30	28	7	1327

Od goveda uglavnom se drže krave, i to po jedna ili dvije. Volove veoma rijetko ko drži.

Broj svinja je takođe u opadanju; danas se drži po jedno ili dvoje krmadi, a ranije bilo je domaćinstava koja su držala i po pedesetoro. Svinje su izgonili u šume gdje je bilo dosta žira, a tu su bili i torovi. Svako domaćinstvo je imalo svog čobanina, a poneko bi ga i unajmio.

Broj konja je isto tako u opadanju, a iz date tabele vidi se da ih najviše uzgajaju u Donjim Dubravama. Upotrebljavaju ih kao zapregu; s njima obrađuju oranične površine, a upotrebljavaju ih i u prevozu i transportu dobara.

Ovaca skoro i da nema u ovom području, a i ranije ih nisu držali u većem broju.

Umjesto ovaca, ovdje su se ranije dosta držale koze. Bilo je domaćinstava koja su držala po 40, 60, pa i 100 koza. Držanje koza je ukinuto 1946. godine, od tada ih ovdje više niko ne uzgaja.

Mliječni proizvodi

Kravlje mlijeko stanovništvo ovog područja upotrebljava u vlastitoj ishrani, a i prodaju ga domaćinstvima koja ne drže stoku. Od mliječnih proizvoda najviše se pravi »posni sir«, »friški« i »kiselica«. Svježi sir se pravi od kiselog mlijeka i to tako što se mlijeko stavi da »ukisne« i da se na površini uhvati »kajmak«. Nakon toga »kajmak« se skine, a »ukislo« mlijeko zagrijava sve dotle dok se »ne prosiri«. Poslije se to stavlja u krpu ili gazu da se ocijedi »surutka«. Ovako dobijen svjež posni sir može se odmah upotrebljavati u ishrani. Osim toga domaćice ga stavljaju u čabar za zime, ili ga »suše na dimu«. Sušeni sir ima dobru prođu na tržištu i prodaje se u Tuzli na pijaci.

Od »kajmaka«, pavlake, miješajući je drvenom kašikom u kakvoj posudi (časa, lonac), dobije se puter, a ono što ostane je »mlačnica«, ona se pije. Kad se puter istopi, dobije se kravlje maslo.

Pri topljenju putera na dnu posude ostane »troska« koja se ovdje naziva »žmare«.

Navedeni mlječni proizvodi prave se na isti način u Husinu,⁶⁷⁾ na širem području tuzlanske i okolnih opština, a i na širem području sjeveroistočne Bosne.⁶⁸⁾

Vodenice

Stanovnici ispitivanog područja mljeli su žito pomoću »ručnih žrvnjeva«, a i u manjim i većim vodenicama potočarama. Skoro svaka familija imala je »ručni žrvanj« kojim su u izuzetnim situacijama mljeli žito. Na ovaj način za sat vremena mogu se samljeti oko 3 kg žita.

Nekada je u ovom području bilo dosta potočara koje su bile poređovničke, a nazivale su se po prezimenima njihovih vlasnika i, rjeđe, po lokalitetu gdje se nalaze.

Na Dubravskoj rijeci bile su slijedeće vodenice: Vršanka, Petrovička, Čajuša, Kajkička, Markeluša, Filipovička, Tomarica i Tomička. Izuzimajući ovu posljednju, sve ostale su porušene.

Na Liješnici još uvijek rade Lukića i Pranjica vodenica, a porušene su: Filipova, Krešića vodenica, Mate Perkina, Miškovička, Pasačka, Tomarička, Ilijaševića, Iličićka, Jurička i Pranjica.

Navedene vodenice su manjeg kapaciteta i imaju po jedan »kamen«. U ljetnjem periodu one često ne rade zbog nedostatka vode, pa je stanovništvo upućeno u vodenice na Spreči. Ove vodenice su bile iste po konstrukciji kao i potočare, ali su po kapacitetu veće, jer imaju dva mlinska kamena. Dešavalo se da nivo Spreče toliko opadne pa se ni ovdje nije moglo samljeti. Tada se žito nosilo čak u Toplice (ovdje je ranije bilo oko desetak vodenica). U takvim prilikama bilo je najteže stanovnicima Petrovića, Milića i Perića, jer je trebalo tri sata pješačiti do Toplica (živiničko područje).

Prevozna i transportna sredstva

Za prevoz i transport dobara upotrebljavala se ljudska snaga, osamareni konji(»samarica«) i volovska i konjska zaprega.

Od prevoznih sredstava ranije su u ovom području bila najviše zastupljena volovska kola i saone (T. III, 2, 3). Volovska kola se sastojala iz slijedećih dijelova: 1) četiri točka, prednji točkovi su manji po obimu ($R = 72$ cm), zadnji su veći ($R = 78$ cm); 2) osovine; 3) dva »jastuka«; 4) »pracijepa« i 5) četiri stupca na koje se naslone daske. To je onda »lijes«, a ako je sanduk »skovan od dasaka«, onda je to »terkeš«. Dužina kola je 2,5 m, a mogu se i »rastočiti« do 5 m, kad se vozi građa za kuću ili nešto drugo. Osovine su od drveta; raspon između točkova je 93 cm. Točak se sastoji iz 1) »trupine«; 2) »palaca« i 3) »gobelje« u koju su usadeni »palci«. Osovine za volovska kola pravljene su od »grabovine«, »brekovine«, »rastovine« i »jasenovine«.

Saone su se upotrebljavale većinom u zimskom periodu. Glavni dijelovi su: 1) »dva saonca«; 2) »četiri nožice«; 3) »dvije paliće«; 4) četiri stupca i 5) »pracijepa«. Dužina saona bez »pracijepa« iznosi 1,60 m, a širina metar. Dužina »pracijepa«, rude ista je kao i kod kola, a iznosi 2,5 m.

Ova prevozna i transportna sredstva su danas gotovo izobičajena. Još se ponegdje mogu vidjeti samo volovska kola. Danas su više u upotrebi kola sa konjskom zapregom. Slične su konstrukcije kao i volovska kola, a razlikuju se po tome što umjesto »drvenih osovina« imaju željezne, nemaju »pracijep« nego rudu, a umjesto drvenih točkova imaju »gumene«, te se nazivaju još i »gumena kola«, »špediteri«.

EKSPLOATACIJA UGLJA

U jednom dijelu ispitivanog područja, prije drugog svjetskog rata i poslije oslobođenja, stanovnici Perića, Milića i Petrovića eksploatisali su ugalj i prodavali ga u Tuzli. Ovim poslom bavili su se Milići, Mandići, Perići i drugi. Pero Milić »rovio je ugalj« na lokalitetu Tuk, Suvatu i Velakovici, a Perići su »rovili« na lokalitetu Bukvik i Smrekvište. Ugalj su eksploatisali na svojim imanjima, a u tome su im pomagali radnici koji su radili na nadnicu (za rad su dobijali ponešto i uglja za ogrev).

Ugalj su najviše prodavali 1935—1936. godine Stakneru, a on ga je otkupljivao za Livnicu. Stakner je plaćao »metar uglja« (100 kg) 8 do 10 dinara. Ugalj su prenosili u Tuzlu uglavnom »samaricom«, i to tako što s jedne strane natovare komad od 50 kg a toliko i sa druge strane. Trpali su ga i u vreće i sepete. U toku dana sa osamarenim konjem moglo se najviše tri puta otići i vratiti iz Tuzle. Ovu trgovinu nije dozvoljavala policija; ko bude uhvaćen, kažnjavao je jednodnevnim zatvorom.

ZANATSTVO

Ovdje nikada nije bilo ljudi čiji su osnovni prihodi bili od zanatstva, nego su se bavili još i poljoprivredom. Prije drugog svjetskog rata na Raskršću je bila jedna kovačnica koja je opsluživala stanovnike ispitivanog područja, a možda i šire.

Osim kovača, ovdje je uvijek bio neko ko bi znao napraviti dobru kacu, drveni plug, volovska kola, saonice, »torkulu«, »grebaču«, »trlicu«, »stupu«, tkački stan i drugo. Ovdje je bilo dosta i dundera »drvenih majstora«, onih koji su znali praviti kuće od drveta.

Ovom prilikom ćemo nešto više reći o majstorima iz ovog područja koji izrađuju nadgrobne spomenike za uže i šire područje, i to za sve konfesije. Izradom nadgrobnih spomenika bave se majstori Čajići. Postoje tri majdana iz kojih se eksploatiše »ruda kamena« za nadgrobne spomenike. Prvi majdan je Zmajevac (nalazi se na području Vršana); kamen je ovdje gotovo na površini, bi-

jel je i tvrd za obradu. Pošto je lokalitet dosta udaljen, a kamen tvrd i težak za obradu, majstori su tražili bliži lokalitet i našli ga u Vidakovićima (zaselak Orašja). U ovom majdanu kamen je mekši za obradu, ali se nalazi duboko u zemlji. Da bi došli do kamena u ovom majdanu, majstori su znali skidati sloj zemlje debljine 10—12 metara. Treći majdan se nalazi na lokalitetu Gromulje (područje Vršana). U ovom majdanu kamen je izuzetno kvalitetan i pogodan je za obradu.

Eksploatacija kamena se vršila onda kada to dozvoljavaju vremenske prilike; izbjegava se rad kada je kiša, jer postoji opasnost od klizišta i odrona zemljišta.

Na osnovu dugogodišnjeg iskustva majstori su znali po kojim »vlasima« ili »žilama« treba udarati željeznim klinima da bi se otkinula kamena ploča od stijene.

Spomenike su izrađivali za sve tri konfesije (katolike, pravoslavne i muslimane). Katoličko stanovništvo je naručivalo nadgrobnike sa krsnicama i u vidu piramide. Ovi drugi bili su skuplji. Pravoslavno stanovništvo iz Požarnice, Čaklovića, Siminog Hana, okoline Lukavca, Potpeći (područje Srebrenika), Gornje i Donje Dragunje, Đurđevika, Podgajeva, Stupara, sve do Kalesije i Zvornika, naručivalo je takođe nadgrobnice spomenike kod ovih majstora. I ovi spomenici izrađivani su sa krsnicama i bez krsnica. Muslimansko stanovništvo za umrle muškarce od 18 do 40 godina starosti naručivalo je nišane »na fes«, a za starije »na saruk«.⁶⁹⁾ Za umrle mlade od 18 godina nišani se nisu naručivali. Ženski nišani su pravljeni u vidu piramide i svedeni u konus. Na nišanima piše merhum,⁷⁰⁾ zatim prezime, pa ime (rijetko kad je pisalo i očevo ime), datum i godina rođenja, datum i godina smrti i ko podiže spomenik. Do 1955. godine ovi podaci su pisani na arapskom i turskom jeziku; oni koji naručuju nišane pozivali su hođu da napiše te podatke kredom, a onda su majstori po tom rukopisu uklesavali tekst. Kod majstora Čajića nišane su naručivali stanovnici sa područja Tuzle, Živinica i Kalesije.

Sve do 1960. godine nadgrobnici su prodavani za kukuruz, pšenicu, pasulj, alatke i drugo. Ima oko sedam godina kako više niko ne naručuje kamene spomenike, pa se Čajići više i ne bave ovim poslom. Kad bi se danas izrađivali kameni nadgrobnici, oni bi bili jeftiniji do 40% od spomenika od betona, a 70% od spomenika od mermera.

KUĆA I OKUĆNICA

Prostor predviđen za izgradnju kuće naziva se »kućni milac«.⁷¹⁾

Starije kuće su uglavnom građene na strmom terenu okomito na izohipse.

Ne raspoložemo podacima o tome kakav je ranije bio tip kuće u ovom području. Njene razvojne karakteristike ovdje možemo pratiti tek od kraja turskog i početka austrougarskog perioda. Otkako

pamte ovdašnji majstori — dunderi, ovdje su građene prizemne kuće, »brvnare« i »šeperuše« sa dvije prostorije (»kuća« i soba) (T. IV, 1). Osim prizemnih, građene su i kuće na podrum i magazu, sa istim brojem prostorija za stanovanje. Ove druge su zastupljenije i mogu se i danas još ponegdje vidjeti u ovom području (T. IV, 2, 3, 4).

Kuće na podrum i magazu prave se na taj način što se na četiri kamena ili »na živcu« postave četiri temelja od »rastovine«, u koje se »ukopa« 4—8 vertikalnih direka, između kojih se stavljaju brvna.⁷²⁾ Po brvnima se stavljaju »temelji«, podužne grede, koji sada idu i preko magaze,⁷³⁾ u kojih se ponovo stavljaju vertikalni direci, a po njima »vjenčanice«. Između »vjenčanica«, samo u prostoru iznad sobe, stavljaju se poprečne grede između kojih se kasnije stavlja plafon od »šašavaca«.⁷⁴⁾

Čitav sprat iznad podruma i magaze podijeljen je, dakle, na dva dijela, na kuću i sobu (T. V, crtež 1, 2). Zidovi »kuće« su, takođe, od »brvana« izuzev pregradnog zida. Kuća ima dvojna vrata: »mala« i »velika«. Mala vrata su uvijek na zapadnoj, a velika na istočnoj strani. Na »velika« vrata se ulazilo u »kuću«, a na »mala« vrata se proljevalo. Prostor iznad »kuće« otvoren je i vidi se krov. Jedino se na sjevernoj strani »kuće« ostavi jedna greda pa se između zida i nje stave »šašavci« i taj prostor se zove »tavanak«, a na njega su se ostavljale alatke i žito da se suši.

Uz pregradni zid, između »kuće« i sobe, nalazi se ognjište sa »veriznjačom« o koju se okače verige. Ognjište se obično nalazi na sredini pregradnog zida ili na kraju (vidi T. V). Dimenzije su mu 200×100×10 cm. Prostor predviđen za ognjište prvo se ogradi »rastovom daskom«, pa se »nabije ilovačom«, a onda po površini »zamaže«.

U ćošku »kuće«, naspram ognjišta, ugrađivan je »dolaf«. To su dvije ili tri daske na koje se stavljao »mliječni mrs«. Mliječni proizvodi su se ostavljali i u »čiler«, koji je kod ovog tipa kuća dograđivan s desne strane zapadnog zida. »Čiler« je bio »u brvna«, zidovi su mu od talpi, a dimenzije 2×2×1,5 m (vidi T. V).

Iz »kuće« se ulazilo u sobu koja je bila potpođena, osim onog dijela gdje se nalazila »zemljana peć«. Peć je bila s druge strane pregradnog zida, a u nju se ložilo sa ognjišta. Ona je bila »u četiri ćoška«, bez »plata«. Dužina joj je bila 70 cm, širina 60 cm i visina 150 cm. Ovakve peći stanovnici ovog područja pravili su sami.

Do ulaznih vrata u sobu bio je mali prozor na pregradnom zidu. U prozor je stavljana svijeća ili neki drugi izvor svjetlosti, te su na taj način osvjetljivane obje prostorije. Sa zapadne i istočne strane soba je imala po jedan, a sa južne po dva manja prozora, koji su sa spoljne strane imali drvene demire (T. VI, 3). Nekada nije bilo stakla, pa je na prozor stavljan papir.

Za razliku od »kuće«, zidovi sobe su »u šeper« i »obljepljeni su blatom«.⁷⁵⁾ U sobi s dvije podužne strane o plafon se okače dva

obla drveta promjera 4—5 cm. Na njih se vješaju haljeci. To je »srg« (T. VI, crtež 1). »Srg« je imao istu funkciju i u kućama na širem području sjeveroistočne Bosne.

Kod ovakvih kuća krov je četvoroslovni »na četiri vode«. Krovna konstrukcija se sastoji iz »mahija«,⁷⁶) »rogova« i »žioka«, a pokrov od »tarabe«, daske klinastog poprečnog presjeka. »Taraba« se pravi uglavnom od hrastovine; debljina joj je, s jedne duže strane, 1 cm, a s druge strane 2 cm (»deblja ne smije biti, jer brže trune«). Dužina daske je 80 cm, a širina 20. cm. Ona se stavlja po »žiokama« i to tako što se »podvlači jedna pod drugu da ne bi kislo«. Proučavajući daščne krovove u Bosni i Hercegovini, A. Bugarski je utvrdila da postoje tri vrste krovnih daščica klinastog poprečnog presjeka; dva oblika su sa užljebljenjem i tehnički su savršeniji, a treći, jednostavniji, nema užljebljenja.⁷⁷) Daščice za pokrivanje kuća u ispitivanom području pripadaju trećem jednostavnijem obliku jer nemaju užljebljenje (T. VI, 2).

Na krovu s »velikih strana« (podužnih), bliže sljemenu, nalazi se »badža«, pravougaoni otvor dimenzija 80×50 cm koji se samo s jedne strane malo podigne da može dim izlaziti. Ovakve kuće, uz ulazna vrata u »kuću«, imaju dograđenu verandu u koju se ide drvenim stepenicama (T. XI, 2, 3) ili merdevinama (to su obično tri ili četiri šire daske naslonjene jednim krajem na zemlju, a drugim na pod verande, preko njih se pokušuju »prečke« preko kojih se ulazi u kuću). Veranda je ograđena »šerefom«, drvenim daskama.

Opisani tip »drvene kuće« nad magazom dugo se održao u ovom području i nije mijenjao oblikovne karakteristike. Jedino je upotrebljavan različit materijal za pravljenje zidova, a daščani krovovi su zamijenjeni crijepom. Umjesto »šepera«, kao ispuna, upotrebljavao se ćerpić, a kasnije cigla (T. VII, 1). Često su kod ovakvih kuća zidovi podruma i magaze bili od kamena. Novije kuće ovog tipa izgrađene prije drugog svjetskog rata, i poslije oslobođenja, umjesto magaze i podruma u prizemlju imaju kuhinju i sobu (T. VII, 2).

U razvojnom pogledu drvena kuća nad magazom (T. IX, 1) nije uvijek ostala dvodijelna, nego se razvila i u trodjelnu, kakvu smo našli u Milićima. U središnjem dijelu sprata je »kuća«, a sa strane je po jedna soba (T. IX, crtež 2). I na ovoj »kući« imaju »velika« i »mala« vrata koja su, kako smo vidjeli, postojala u drvenoj dvodijelnoj kući nad magazom, a i u prizemnici. »Velika« i »mala« vrata su u prizemnici, prema dr M. Kadiću, imala višestruku funkciju; ona su se otvarala kad se previše zadimi. »Mala vrata« su služila i kao neka veza sa stočnim i gospodarskim dijelovima dvorišta. Konj natovaren drvima uvodio bi se na velika vrata, rastovarilo kraj ognjišta i izvodio na mala vrata. »Kuća« se uvijek mela od velikih ka malim vratima; kroz njih se izbacivalo smeće, a u prošlosti su služila i za to da se neprimjetno izade iz kuće u slučaju opasnosti.⁷⁸) Vjerovatno su velika i mala vrata imala navedene funkcije u prošlosti i u prizemnici. U kući nad magazom, osim za

komuniciranje, dvojna vrata su mogla samo služiti za odvođenje dima kad se previše zadimi sa ognjišta, a utvrdili smo da se kroz mala vrata prolijevala voda od opranog posuđa.

U ovom području starije spratnice su građene i na blago uzdignutom terenu. Kod ovakvih kuća osnova prizemlja ima hodnik i dvije sobe, na spratu ih je isto toliko, a sa strane su stepenice koje vode na sprat (T. X; T. VII, 3). Ovakve kuće se mogu vidjeti kod muslimanskog stanovništva. Stepenište je natkriveno i oko- lo potpuno zatvoreno daskama (T. VIII, 1), dok je veranda malo otvorena. Prostor ispod stepeništa koristi se uglavnom za smještaj ogrjeva.

Prilikom terenskih istraživanja naišli smo i na jednu kuću kod koje podrum ima četiri prostorije. Zidovi podruma su od »brvana«, dasaka debelih 5—8 cm. Na spratu je hodnik i četiri sobe, a duž čitave kuće je dograđena veranda sa »šerefom« od dasaka (T. VIII, 3). Zidovi soba su od ćerpića i »šepera«. Krov je četvoroslivni, a pokrov od crijeva.

Ranije su imućniji seljaci Muslimani gradili kuće »čardaklije«. To su bile spratnice s čardakom među rogovima. Čardaklijâ više u ovom području nema.⁷⁹⁾

Osim ovih kuća građene su i begovske ishodne kuće, a jedna takva još uvijek postoji, vlasništvo je porodice Hajdarbegovića, ali u njoj više niko ne stanuje (T. VIII, 2; T. XI, crtež 1).

Čardaklije i begovske ishodne kuće su građene pod uticajem gradskog načina građenja, pa je to imalo odraza na dispozicione, konstruktivne i oblikovne elemente, a i na komfor i viši stambeni standard.

Posuđe

U starinskim kućama u upotrebi je bilo »drveno«, »zemljano« i bakreno posuđe.

Od »drvenog posuđa« u upotrebi su bili veći ili manji čanci, kašike »solanice« i drugo. Ovo posuđe su ovdašnji stanovnici kupovali od Karavlahâ.

U upotrebi je bilo i »zemljano posuđe«: čase, ćupovi, lonci, različite posude za mlijeko, bardaci i dr. Kupovano je od tuzlanskih lončara.

Posuđe od bakra posjedovali su imućniji, a u upotrebi su bile čase, tanjiri, ibrici, kazani za pečenje pekmeza i drugo.

Osvjetljenje

Najjednostavnije osvjetljenje bilo je pomoću luća, zatim pomoću svijeća od govedeg loja i svinjske masti, a za vrijeme austro-ugarske uprave počinje se upotrebljavati gasna lampa. U periodu između dva svjetska rata, tačnije od 1920. godine, osim gasne lampe, za osvjetljenje se koriste i karbitne lampe. Ovo je razumljivo, jer je dosta stanovništva iz ovog područja, još tada, počelo da se

uključuje u rudarstvo tako da je odavde i tada bio priličan broj rudara i solara.

Danas su sva ova naselja elektrificirana; Donje Dubrave su dobile električnu struju oko 1957. ili 1958. godine, Par-Selo 1962. i Pasci oko 1960. godine.

Majstori »drvenih kuća«

»Drvene kuće«, prizemne dvodijelne kao i one na magazu, ovdje su pravili domaći majstori. U svakom selu i zaseoku bilo je po nekoliko majstora dundera koji su se bavili ovim poslom. Istina, ovo im nije bilo glavno zanimanje, jer su se bavili i poljo-privredom.

U Perićima su prije drugog svjetskog rata skoro svi odrasli muškarci bili majstori; gradili su kuće u Jeginovom Lugu, Čajićima, Tupkovićima, Kikačima, Gornjoj i Donjoj Gračanici, Donjim Dubravama, Vukovijama i u drugim okolnim naseljima.

U Donjim Dubravama bilo je takođe majstora koji su gradili »drvenjače«; kazivaču, koji nam je govorio o tome, naročito su ostala u sjećanju dvojica dundera, Husovići. U ovom naselju živi poznati majstor — dunder Stjepan Mandić, ali se više ne bavi ovim poslom.

Prije drugog svjetskog rata u Par-Selu bila su dvojica dundera iz porodice Markelića, trojica iz Krešića i po jedan iz Tomića, Jožića i Filipovića.

Sporedne zgrade

Do sada smo u okviru tradicionalne narodne arhitekture govorili o kući koja se nalazi u avliji. Avlije su u ovom području obavezno ograđene. Ranije, ograda je bila od »cijepanog prošća« koje je s donje strane pobodeno u zemlju, a s gornje strane je »popleteno prućem«. Zato za ovakav tip ograda nisu bili potrebni željezni klini. Danas su avlije ograđene »parmacima«,⁸⁰) a poneko stavlja i željeznu ogradu.

Osim kuće, u avliji su bile i ove zgrade: »udžera«⁸¹) (»hudžera«) »ambar« (»hambar«)⁸²) i »vodenica«. Izvan avlije je »košara«, »svinj« (kod hrvatskog stanovništva) i kokošinjac, a malo dalje od njih je »pušnica«. Prije drugog svjetskog rata rijetko ko je imao WC. Danas su ovi objekti u većini domaćinstava u lošem stanju, nestručno i nehigijenski su urađeni. Ima domaćinstava koja ni danas ne posjeduju klozet, a malobrojna su i domaćinstva sa kućnom kanalizacijom (vidi tabelu br. 3).

»Udžera« je u osnovi pravougaona. Ona stoji na četiri kamena. Zidovi su joj »u brvna«, od deblje otesanih dasaka. Krov je četvoroslivni, »na četiri vode«, a pokrov je od »tarabe« (T. XII, 1). Ovaj objekat je »tavanjen«, ima tavan, gdje se ostavljaju svježe jabuke i suhe šljive. Ovdje su se ostavljali i haljeci, a često su i mladenci spavali. Poneka udžera bila je sagrađena i tako da se

jedan dio prostora pregradi; naprave se tri okna, pa se dobije ambar u koji se ostavlja žito.

»Ambar« (»hambar«) je izgrađen takođe od »brvana«, dasaka, a krov mu je na »tri vode«. Svaki ambar ima četiri okna u koja se stavlja žito (pšenica, zob, raž i dr.). Dimenzije okana su $1\text{ m} \times 2\text{ m}$. U ovaj objekat se ulazi drvenim stepenicama sa spoljne strane.

»Vodnica« je na »dviije vode« i manjih je dimenzija. To je, u stvari, ostava kod koje je pod odignut od zemlje, a na njemu stoje »breme«, drvene posude s pitkom vodom.

Pušnica je u osnovi pravougaonog izgleda (T. XII, 2; T. XIII). Pola jedne duže strane je otvoreno i kroz ovaj dio se unose ljesa. Zidovi pušnice su »u šeper«. »Babura« (peć) se pravi na taj način što se prvo usiječe »žestilovo«, bukovo ili koje drugo »pruće«, te se savije u vidu polukruga i tako pobode u zemlju, zatim se stavi sljeme, a onda po tome paprat. Nakon toga, »umijesi se zemlja«, pa se njome »ulijepi« drveni skelet. Kasnije, kad se »potpali vatra«, drveni skelet izgori, a ostane »babura«. Pušnice su obično imale osam ljesa. Krov im je bio na »četiri vode«, a pokrov je od »taraba«. Dimenzije ovog objekta su oko $6\text{ m} \times 3\text{ m} \times 1.80\text{ m}$.

U ovom području bila su zastupljena tri tipa košara, staja za stoku: »papratuše«, »navjesi« i »brvnare«.

»Papratuša« ili »pleterača« opletena je od pruća; pokrov joj je na »dviije vode«.

Prema načinu izgradnje i materijalu od kojeg su izgrađeni, »navjesi« su slični »pleteračama«. Razlikuju se po tome što su opletene s tri strane, a s prednje strane je ograđen prostor »visokim proščem« tako da ga vuk ne može preskočiti.

Na isti način je izgrađena i »brvnara«, a razlikuje se po tome što su s tri strane, umjesto »pletera« brvana, otesane daske. Ovako izgrađenih »brvnara« bilo je ranije dosta na području današnjeg površinskog kopa, jer je to bilo ispasište, suvat. Stoga se ovaj dio i danas u narodu naziva Brvnare.

Opisani tipovi košara više se ne grade u ovom području, jer se stoka ne izgoni već se drži u stajama. Danas se grade košare koje su sa svih strana zatvorene (T. XII, 3, 4).

VODOSNABDIJEVANJE

Nekada je stanovništvo ovog područja uglavnom koristilo vodu za piće iz bunara i, rjeđe, izvorsku vodu. Jednim bunarom često su se služili svi stanovnici iz jednog ili više zaselaka. Održavanje bunara (povremeno čišćenje i produbljivanje) bila je zajednička briga.

Danas je stanje u pogledu vodosnabdijevanja mnogo povoljnije, jer su neki domaćini kod novoizgrađenih kuća iskopali bunar i vodu crpe hidroforom, drugi su doveli vodu iz Vršana (dio Petrovića, Milića i Đulabića), treći su se priključili ili će se priključiti na vodovod iz Toplica.

TABELA BROJ 3 — DOMAĆINSTVA PREMA SNABDIJEVANJU VODOM
ZA PIĆE I KORIŠTENJU KLOZETA⁸⁹⁾

Naselje	Ukup. domać.	SNABDIJEVANJE VODOM ZA PIĆE							KORIŠTENJE KLOZETA				
		Javni ili kućni vodovod			Bušeni bunar		Kopani bunar		Izvor potok rijeka	U stanu na is-	U sta-	U dvo-	
		u stanu	u dvo- rištu	izvan dvorišta	u dvo- rištu	izvan dvor.	u dvo- rištu	izvan dvor.		piranje s pri- ključkom	nu bez ispir.	rištu	
								javna kanal.	kućna kanal.				
Donje Dubrave	499	20	—	35	13	9	34	361	27	—	20	5	443
Par Selo Gor.	186	—	—	—	3	4	13	166	—	—	—	—	185
Par Selo Donje	64	—	4	2	2	6	15	35	—	—	—	7	45
Pasci Gornji	211	2	—	—	—	—	19	190	—	—	2	1	207
Pasci Donji	173	1	—	—	1	5	12	154	—	—	1	—	169

Organizovano dovođenje vode u domaćinstva korištenjem prirodnog pada otpočelo je ovdje 1973. godine. Tada je 15 domaćinstava iz Milića dovelo vodu sa izvora Zmajevac (područje Vršana). Sa istog izvora je 1976. godine dovelo vodu 26 domaćinstava, a tada je dovedena voda i u četvororazrednu školu u Petrovićima. Zmajevac koriste i Đulabići. Neka domaćinstva iz zaseoka Milića doveli su vodu sa izvora Kućište, a stanovnici Petrovića su 1978. godine takođe doveli vodu iz Vršana, ali sa izvora Močila.

Iako je postignut vidan napredak kad je u pitanju vodosnabdjevanje, još je taj problem u ovom području prisutan, što se vidi i iz tabele broj 3 koja prikazuje domaćinstva i njihovo snabdjevanje vodom za piće, te korištenje kloteta.

NARODNA NOŠNJA

Narodna nošnja u ovom području je gotovo izobičajena. Ovakva konstatacija se odnosi samo na mušku nošnju, dok se kod starijih i sredovječnih žena još mogu vidjeti pojedini odjevni predmeti, pa i kompletna starinska narodna nošnja.

1. Hrvatska narodna nošnja

Hrvatska narodna nošnja u ovom području je ista kao i na Husinu⁸⁴) i drugim naseljima tuzlanske opštine i subregiona gdje živi hrvatsko stanovništvo. Tipološki, ona pripada srednjobosanskim nošnjama sa posebnim specifičnostima koje je izdvajaju u tuzlansku varijantu.⁸⁵)

a) *Ženska nošnja*

U ljetnom periodu žene su nosile košulju i gaće, na glavi čember, oko pojasa tkanicu, preko košulje ječermu, a na nogama opanke odnosno jemenije (T. XIV, 1, 2).

Košulja je od pamučnog beza uzvedenog »vuletom«. Rukavi su široki i po obodu ukrašeni »kerama«, a dugi su ispod lakata. Sprijeda je »V« izrez, a ogrlica je vezena »funtićima«, koncima različitih boja. Ponekad ogrlica bude ukrašena i »kerama«. S donje strane košulja je po obodu ukrašena čipkom i »kerama«. Da bi se sašila jedna košulja, potrebno je oko 7 aršina beza, a za veće košulje i 10 aršina (aršin iznosi 75 cm širine).

Gaće su se nosile ispod košulje. Sašivene su iz dva dijela: gornji dio je od čador-beža⁸⁶), a nogavice su od pamučnog beza uzvedenog »na borlije« (uzvod u »četiri nite«). Poneko je šio gaće kod kojih su nogavice od beza otkanog u »dviije nite«. Nogavice su nabrane u »bućme«⁸⁷), a vezuju se »svitnjakom«.

Oko pojasa opasivala se vunena tkanica⁸⁸) koja je imala četiri osnovne boje: crnu, zelenu, žutu i bijelu.

Ljeti, kad je lijepo vrijeme, preko košulje se nosila ječerma, kratak gornji haljetak bez rukava, sašiven od kadife i ukrašen gaj-

tanom. Ječermu su se naručivale kod terzija. Kad je kišovito, ljeti se, umjesto ječermu, nosio prsluk sašiven od crne kadife, gajtanjen »preko prsta« i svud okolo po rubovima. Sprijeda ovaj haljetak se skopčavao gajtanima koji se svežu, a prišiveni su i s jedne i s druge strane prsluka.

Cure su nosile na glavi »lavure«, svilene kupovne maramu, a žene »čemberu« otkane od »vuleta«. »Čember« je sastavljen iz dva dijela; s dvije strane rubovi su mu ukrašeni »kerama«, druge dvije strane su takođe »okerane«, ali ne do kraja (nisu okerani oni dijelovi koji se prilikom nošenja na glavi podavijaju). Na krajevima »čember« je ukrašen i stilizovanim ružama koje su urađene tehnikom »čupanja«.

Zimi su mlade žene nosile koparane, a starije gunjeve. Koparan je haljetak sa rukavima, sašiven od crne kadife i ukrašen gajtanom. Sprijeda se vezao »na po prsa u kuklicu«, na mašnu.

Gunj je sašiven od crnog sukna, s rukavima je, sprijeda se ne zakopčava. I ovaj haljetak se »naređivao«, naručivao kod terzija u Tuzli.

Na nogama su se nosile vunene čarape i opanci od »prijesne govede kože«, a u svečanim prilikama opanci sa »kljunovima« i »kićurama« (vunica crvene boje). Prvu vrstu opanaka pravili su stanovnici sami, a ove druge su kupovali od tuzlanskih opančara. Osim opanaka sa »kljunovima«, u svečanim prilikama nosile su se i kožne »jemenije«. ⁸⁹⁾

Cure su se kitile dukatima i to tako što su ih stavljale »nanižane na čelo«, a i oko vrata (»struka«). Na rukama su nosile belenzuke⁹⁰⁾, halhale (alale⁹¹⁾), a u ušima »ušnjake«, minđuše od zlata ili srebra.

b) Muška nošnja

U ljetnom periodu muškarci su nosili gaće, preko njih »pelengaće«, košulju, oko pojasa tkanicu, preko košulje fermen odnosno džumadan, na glavi fesove (a kasnije i šešire) i na nogama čarape i opanke ili cipele (vidi T. XIV, 1).

»Pelengaće« su sašivene od pamučnog beza. Oko pojasa vezale su se »spletenim svitnjakom« od pamuka. Imale su manji tur. Po obodu nogavice su ukrašene »kerama«. Da bi se sašile jedne pelengaće, bilo je potrebno 5 aršina beza.

Gaće su sašivene od istog materijala kao i »pelengaće«.

Košulja je sašivena od pamučnog platna tkanog »na uzvod«. Duga je do iznad koljena. Sprijeda, u gornjem predjelu prsa, razrezana je, a oko »jake« ukrašena kerama.

Tkanice su od vune i znatno su šire od ženskih. Preko tkanice muškarci su opasivali kaiš. Neki su se opasivali i crvenim peškirimama od pamuka. Nekada su stariji ljudi za pojasom nosili kratku pušku »zadjevenu za tkanicu«.

U ljetnom periodu, obično mlađi muškarci, preko košulje su nosili fermen od crne »čoje« ukrašen gajtanima. Sprijeda se nije